ARCHIWUM PAŃSTWOWE w LUBLINIE

WYDAWNICTWA
ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH
II

ARCHIWUM PAŃSTWOWE
w LUBLINIE

I. WIADOMOŚĆ OGÓLNA

II. DAWNE KSIĘGI MIEJSKIE LUBELSKIE

NAPISAŁ
JAN RIABININ
ARCHIWISTA ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W LUBLINIE

Wydz. Bibl. Prawnicza
1806131257

NAKŁADEM ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH
WARSZAWA 1926

DRUK UKOŃCZONO 30 LISTOPADA 1925 ROKU

Seminarium Historyczno - Prawne
Dział V-3770 Nr. 14680

DRUKARNIA SPÓŁDZIELNI „PLACÓWKA LUBELSKA".
LUBLIN, ORLA 3.

Pod zarządem B. Kobierskiego
Składał i łamał F. Fijałkowski
Odbijał Jan Tarkowski.

Władze archiwalne polskie obejmując w grudniu roku 1918 archiwalja państwowe w Lublinie zastały je w stanie zupełnego chaosu. Na swojem miejscu znajdowało sie tylko dawne archiwum gubernatorskie, pozostawione przez władze okupacyjne do końca października 1916 roku bez żadnej opieki, tak samo zresztą, jak wszystkie inne archiwalja na terenie okupacji. W aktach gubernatorskich, pozostawionych na miejscu przy ewakuacji Lublina, za czasów okupacji gospodarował kto chciał. Bezmyślnemu niszczeniu aktów położyło do pewnego stopnia tamę powołanie w końcu października 1916 r. p. Józefa Serugi na konserwatora zabytków archiwalnych i bibljotecznych. Rzecz prosta jednak, iż konserwator pomimo wielkiej gorliwości, z jaką służył sprawie, szkód już poczynionych odrobić nie mógł. W gorszej sytuacji od aktów gubernatorskich znalazły się akta innych rosyjskich władz lubelskich: porozrzucane w różnych lokalach w mieście, opieki zaznały mniej, niż archiwum gubernatorskie. Archiwalne władze polskie, reprezentowane w Lublinie od grudnia 1918 r. przez niżej podpisanego dyrektora miejscowego Archiwum Państwowego, rozciągnęły odrazu dozór na wszystkie te rozproszone zbiory. Przedewszystkiem zaś musiały uzyskać odpowiednie pomieszczenie, gdzie mogłyby zgromadzić akta znajdujące się dotąd w najrozmaitszych lokalach. Zadaniem tem, bardzo naglącem, zajęła się specjalna komisja pod energicznem kierownictwem p. inż. K. Skórewicza. Narazie uzyskano na archiwum lokal w gmachu dawniejszego klasztoru p. p. Brygidek, planowano zaś umieszczenie całego archiwum lubelskiego w dawnym Zamku Królewskim, zajętym na więzienie. Władze archiwalne polskie rozpoczęły remont gmachu poklasztornego i przystąpiły do zwo-

żenia archiwaljów do nowego miejsca przechowania. Jednakże prace remontowe i porządkowe doznały przerwy wskutek wypadków wojennych w lecie roku 1920. Dopiero gdy nawała wojenna minęła, nie dotknąwszy Lublina, podjęto na nowo starania około uporządkowania nagromadzonych zbiorów. Sytuacja była trudna: brakowało półek, szaf i funduszów na nie. W tej tak ciężkiej chwili pospieszył Archiwum Państwowemu z ofiarną pomocą Magistrat m. Lublina, który polecił sporządzić w swych warsztatach stylowe półki do jednej z zabytkowych sal archiwalnych, według rysunków p. Konserwatora inż. J. Siennickiego.

Prace porządkowe miały na celu jak najprędsze udostępnienie archiwaljów dla potrzeb naukowych i administracyjnych. Wydawnictwo zaś obecne ma dostarczyć kołom zainteresowanym wiadomości o całym objątku Archiwum, aby korzystanie z Archiwum ułatwić i do pracy w niem zachęcić.

Niezależnie od aktów nowszych Archiwum Lubelskie zawiera także bogaty dział staropolski, a więc księgi grodzkie, ziemskie, podkomorskie i t. p. Posiada ono również dawne księgi miejskie samego Lublina oraz innych miast swojego okręgu. Ze względu na szczególną wagę naukową ksiąg tych dla zbadania ustroju miast polskich, postanowił Zarząd Archiwum już obecnie ogłosić wiadomości sumaryczne o przechowywanych w Archiwum tutejszem księgach miejskich lubelskich.

Opracowanie niniejsze, przygotowane przez archiwistę p. Jana Riabinina pod kierunkiem dyrektora Archiwum, podaje wiadomości ogólne o częściach Archiwum doprowadzonych już do porządku. Ze względu jednak, że nie wszystkie działy mogły być uporządkowane równomiernie w czasie tak krótkim, praca niniejsza nie daje obrazu wszystkich działów archiwalnych z równą dokładnością. Dyrekcji Archiwum zależało jednakże na tem, aby zainteresowany ogół pracowników naukowych zapoznać jaknajprędzej z zawartością archiwum chociażby w ogólnych zarysach.

JÓZEF PACZKOWSKI
Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych

STANISŁAW PTASZYCKI
Dyrektor Archiwum Państwowego w Lublinie

I.

WIADOMOŚĆ OGÓLNA

WSTĘP.

I

Założenie Archiwum Państwowego w Lublinie. — Koncentracja i rewindykacja archiwaljów. — Praca organizacyjna. — Cel studjum o Archiwum Państwowem. — Akta ziemskie, grodzkie i miejskie. — Znaczenie aktów administracyjnych — Źródła do studjum o Archiwum.

Archiwum Państwowe w Lublinie pod obecną nazwą swoją istnieje na mocy Reskryptu Rady Regencyjnej z dn. 31 lipca 1918 r.[1]) i mającego moc ustawy Dekretu o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaljami z dn. 7 lutego 1919 r.[2]). Faktycznie rozpoczęło swą działalność od dnia 1-go grudnia 1918 r., po zamianowaniu pierwszego Dyrektora Archiwum w osobie prof. Stanisława Ptaszyckiego.

W pierwszych latach istnienia działalność Archiwum wyrażała się przeważnie w wytężonej pracy około zabezpieczenia archiwaljów i skupienia ich pod swoim nadzorem i zarządem. Gromadzono je ze wszystkich zakątków Lublina—z Muzeum i sądów, z piwnic i poddaszy. Tak samo sprowadzano do Archiwum z innych należących do obecnego województwa lubelskiego miejscowości archiwalja pozostawione przez urzędy rosyjskie i austrjackie. Wielką ilość aktów uratował od zagłady zasłużony konserwator dla zabytków archiwalnych i bibljotecznych przy jenerał-gubernatorstwie w Lublinie dr. Józef Seruga, który w charakterze swym urzędowym objął już w r. 1916 pieczę

[1]) Monitor Polski z dn. 7 sierpnia 1918 r. Rok I, Nr. 116.
[2]) Dz. Praw, r. 1919, Nr. 14, poz. 182.

nad archiwaljami. Dzieje tej akcji ratowniczej, której Archiwum Państwowe w Lublinie zawdzięcza w znacznym stopniu obecne istnienie swoje, opowiedziane zostały przez samego d-ra Serugę w niedawno wyszłej pracy jego [1]).

Od r. 1922 zaczęły również napływać do Archiwum całe wagony aktów, wywiezionych podczas ewakuacji w r. 1915 i stopniowo otrzymywanych drogą rewindykacji. Niektóre z tych aktów przewieziono aż do dalekiego Kazania, a nawet na Syberję, do republiki Dalekiego Wschodu, i tam, prawie do r. 1918—19, częściowo załatwiane bywały administracyjne sprawy bieżące, a inne układane w osobne teczki z napisem: „do załatwienia po powrocie na miejsce".

Po zgrupowaniu i scaleniu rozproszonych zbiorów rozpoczęła się systematyczna praca nad właściwą organizacją Archiwum Państwowego w Lublinie. Zabrano się więc do rozsegregowania aktów podług ich przynależności kancelaryjnej czyli podług powszechnie w nauce o archiwach uznawanej zasady. Prace te porządkowe były z natury rzeczy wykonywane z początku pobieżnie. Z biegiem czasu jednak porządkowanie aktów stawało się coraz szczegółowszem tak pod względem inwentaryzowania ich, jak i katalogowania. W kolejności prac tych trzeba było przedewszystkiem brać w rachubę stopień znaczenia tego lub innego działu archiwaljów dla aktualnych zagadnień życia państwowego i społecznego. Wbrew skłonnościom archiwistów musiały w tym okresie przejściowym potrzeby nauki ustąpić przed potrzebami naglącemi życia państwowego i społecznego.

Sześć lat życia Archiwum Państwowego w Lublinie — to okres czasu tak krótki, że nie było można zgoła pomyśleć o należytem uporządkowaniu archiwaljów instytucji, przechowującej ogromną, w przybliżeniu na 400.000 obliczoną, ilość aktów. Praca nad doprowadzeniem do ładu lubelskich zbiorów archiwalnych, mająca na celu postawienie Archiwum Lubelskiego na stopie odpowiadającej stanowi archiwistyki współczesnej i bogatej przeszłości dziejowej Lublina, zajmować jeszcze będzie generacje przyszłe urzędników archiwalnych.

[1]) Dr. Józef Seruga, Niszczenie archiwów w b. okupacji austrjackiej b. Królestwa Polskiego w czasie wojny światowej. Warszawa. 1922.

Nie można więc mieć pretensji do udzielenia w dobie obecnej wyczerpujących informacyj: oczekiwań takich praca niniejsza nie spełni. Chodzi tylko o przedstawienie sumaryczne wyników pracy zbiorowej około uporządkowania archiwaljów lubelskich, pracy ex corde, dokonywanej wśród ciężkich warunków higienicznych, wśród pyłu i chłodu.

Opis ten ma jedynie wykazać stopień udostępnienia tego do niedawna jeszcze wielkiego rumowiska papierowego dla użytku publicznego w myśl starego, nas—archiwistów obowiązującego nakazu: acta publica nemini deneganda sunt.

Sądzimy, że wiadomości o zasobach Archiwum Państwowego w Lublinie nie będą obojętne dla instytucyj państwowych i samorządowych, poszukujących w aktach rozwiązania zagadnień z bieżącej administracji wynikających, i dla osób prywatnych, udających się do Archiwum w swych kłopotach i troskach codziennych, i dla uczonych badaczy, znajdujących u nas poważne materjały w zakresie swej specjalności.

Archiwum Lubelskie jest jednem z sześciu archiwów państwowych polskich [1]), przechowujących dawne księgi sądowe—grodzkie i ziemskie. Znaczenie ksiąg tych scharakteryzował przedwcześnie zmarły Stefan Sochaniewicz w następujących trafnych słowach: „Na podstawie tego materjału uczony badacz może budować szeregi wniosków, wyświetlić niejedną kartę narodowej historji, odsłonić niejedną prawdę dziejową. Historyk prawa czy dziejów politycznych, badacz stosunków społecznych czy ekonomicznych, paleograf, dyplomatyk, sfragistyk czy nawet historyk literatury—każdy znajdzie obfity dla siebie materjał ze wszystkich epok i wieków rozwoju i dziejów Polski" [2]).

Ilościowo największą część Archiwum Państwowego w Lublinie stanowią nowe (od r. 1867) rosyjskie akta gubernjalne, administracyjne, włościańskie, szkolne i inne. I już zaraz na wstępie trzeba podkreślić, że błędnem byłoby mniemanie, ja-

[1]) Krakowskie, Lubelskie, Lwowskie, Poznańskie, Warszawskie Główne, Wileńskie.

[2]) Dr. Stefan Sochaniewicz. Archiwum Krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie. Lwów. 1912 r., str. 54.

koby akta te posiadały wyłącznie bieżące, a więc przemijające, znaczenie, jakoby odpowiadały tylko potrzebom danej chwili i były niezbędne tylko dla rozbudowy młodej państwowości polskiej.

Próba podziału aktów rosyjskich na akta o charakterze administracyjno - praktycznym i na akta o charakterze naukowym byłaby rzeczą mało pożyteczną, a nawet zgoła niewykonalną i ze stanowiska archiwistyki niedopuszczalną. Historja bowiem ma organiczny związek z teraźniejszością i łączy się z nią w nierozerwalną całość. To, co dziś jest aktualne, nie znika w dniu jutrzejszym, lecz przetwarza się i żyje w tysiącznych objawach w nas samych oraz w instytucjach społecznych i państwowych.

Dziś po wyjaśnienia z aktów włościańskich, przechowujących się w Archiwum Lubelskiem, zwraca się wielu włościan i ziemian w związku z przeprowadzaną obecnie reformą rolną i z potrzebą uregulowania stosunków serwitutowych. Niezadługo sięgnie do aktów tych historyk rozwoju agrarnego i znajdzie w nich dla siebie dużo cennego materjału.

Dziś po listy stanu służby rosyjskiej zgłaszają się urzędnicy państwowi lub emeryci. Znajdują oni w nich wiadomości o prawach swoich na zaliczenie lat służby lub podstawy do wymiaru poborów emerytalnych. Jutro do tych list służby zajrzy historyk stosunków polsko-rosyjskich i zaczerpnie w nich ważkie przyczynki do charakterystyki wielu administratorów i statystów z czasów przedwojennych.

Tak więc akta rosyjskie, pomimo swego znaczenia aktualnego i bez względu na stosunek do nich przyszłych badaczy, zawierają — twierdzimy to z całem przekonaniem — bardzo znaczne zasoby niewątpliwego co do swej wartości i całkiem jeszcze niewyzyskanego materjału historycznego.

Znajdziemy np. w aktach urzędów do spraw włościańskich cenne przyczynki do dziejów Staszicowskiego Towarzystwa Rolniczego w Hrubieszowie, do emigracji włościan polskich do Rosji europejskiej i azjatyckiej, do wykonywania ustawy rosyjskiej z dn. 14.VI 1910 r. o komasacji gruntów włościańskich, do prac komisji ustanowionej w r. 1914 — 1915 dla zamiany nazw wsi i osad o brzmieniu niemieckiem na rosyjskie i t. d.

Akta dyrekcyj szkolnych zawierają skrzętnie zebrane materjały statystyczne do wyznaniowej i etnograficznej mapy Rusi Chełmskiej, mapy sieci szkolnych, poglądowo ilustrujące rozwój szkolnictwa powszechnego i t. p.

W aktach komisyj do spraw o stowarzyszeniach posiadamy jedyne w swoim rodzaju wiadomości o ruchu społecznym, oświatowym, kulturalnym i spółdzielczym w Lubelszczyźnie i Chełmszczyźnie od 1906 do 1915 r.

W aktach chełmskiego zarządu gubernjalnego mieszczą się między innemi poufne dokumenty do historji epokowych lat 1914 — 1918.

Materjał do pracy niniejszej zaczerpnięty został przeważnie ze starych i nowych katalogów, inwentarzy, repertorjów, manuałów i t. p. oraz z urzędowych sprawozdań, składanych corocznie przez dyrekcję Archiwum Lubelskiego Wydziałowi Archiwów Państwowych w Warszawie.

Ponieważ z jednej strony stare katalogi były sprawdzane, a nowe spisywane przez członków kolegjum archiwalnego, sprawozdania zaś z drugiej strony były owocem pracy zbiorowej, dokonywanej pod kierownictwem Dyrektora Archiwum Państwowego, przeto studjum niniejsze przedstawia próbę zreasumowania pracy całego zespołu archiwalnego, zarówno dawniejszego, jak i obecnego, któremu polecone było securitati actorum prospicere.

Dla zrozumienia zasobów Archiwum Państwowego w Lublinie, szczególnie archiwum gubernjalnego od r. 1867 począwszy, niezbędne są najogólniejsze choćby wiadomości o zmianach, którym pod względem terytorjalnym i politycznym ulegała w różnych czasach gubernja lubelska. Przerywamy wobec tego właściwy wątek opisu, aby dać krótki pogląd na dzieje terytorjalno-administracyjne dwóch znacznie różniących się pomiędzy sobą jednostek administracyjnych: województwa lubelskiego i gubernji lubelskiej.

II.

Przedrozbiorowe województwo lubelskie od r. 1471. — Cyrkuł lubelski od r. 1774. — Departament lubelski od r. 1809. — Województwo lubelskie do r. 1837. — Gubernja lubelska w połączeniu z podlaską od r. 1844. — Podział gubernji lubelskiej na lubelską i siedlecką w r. 1866.—Zmiana w granicach gubernji lubelskiej w związku z utworzeniem gubernji chełmskiej w r. 1912. — Język urzędowy [1]).

Województwo lubelskie, utworzone przez Kazimierza Jagiellończyka, początek swój bierze od r. 1471. Dzieliło się na powiaty lubelski i urzędowski oraz ziemię łukowską. Pierwszym wojewodą lubelskim był Dobiesław Kmita z Wiśnicza, ostatnim Kajetan Hryniewiecki.

W skład b. gubernji lubelskiej wchodziły, oprócz województwa lubelskiego, w różnych czasach następujące ziemie dawnej Rzeczypospolitej:

---

[1]) Część wiadomości do niniejszego rozdziału zaczerpnięta została z pracy prof. Hieronima Łopacińskiego, złożonej w rękopisie redakcji ówczesnego rocznika oficjalnego „Pamiatnaja Kniżka lublinskoj gubernii" i wydrukowanej z pewnemi modyfikacjami stylistycznemi, niewłaściwemi i nieudolnemi, w wydawnictwie tem za rok 1903 p. t. „Sud'by lublinskoj gubernii w minuwszem stolietji". Ustęp z pracy tej p. t. „Dawne podziały administracyjne dzisiejszej gubernji lubelskiej" drukowany był w czasopiśmie „Wisła". Szczegóły podawane w „Pamiatnoj kniżce" zostały w miarę możności sprawdzone przez autora studjum niniejszego. W tym celu korzystał on z Dziennika Praw Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, Sbornika prawitelstwennych rasporiażenij po Uczreditelnomu Komitetu, Swoda zakonow Rossijskoj Imperji, Sobranja uzakonenij i rasporiażenij prawitelstwa, oraz innych wymienionych poniżej źródeł i studjów.

1) część województwa ruskiego, mianowicie znaczna część ziemi chełmskiej na lewym brzegu Bugu,

2) z województwa bełskiego powiaty horodelski i grabowiecki,

3) z województwa sandomierskiego część ziemi stężyckiej na prawym brzegu Wisły.

Przy pierwszym rozbiorze Polski Austrja na mocy traktatu z dn. 5 sierpnia 1772 r. otrzymała z ziem późniejszej gubernji lubelskiej całe prawie województwo bełskie bez miasta Dubienki i 28 wsi, które pozostały jeszcze przy Polsce, oraz województwo ruskie z miastami Hrubieszów, Janów, Kryłów, Krzeszów, Łaszczów, Szczebrzeszyn, Tarnogród, Tomaszów, Zamość, lecz bez części ziemi chełmskiej.

Z objętych przez Austrję ziem polskich utworzone zostało królestwo Galicji i Lodomerji, jako część składowa monarchji habsburskiej.

W roku 1774 nowe to królestwo podzielone zostało na 6 cyrkułów: bełski, czerwonoruski, krakowski, lubelski, podolski i sandomierski.

W roku 1782 nastąpił nowy podział na 17 cyrkułów, między niemi zamojski i przez pewien czas tomaszowski (1782 — 1783).

Przy trzecim rozbiorze Polski w r. 1795 granice Galicji znacznie zostały rozszerzone. Całe województwo lubelskie, pozostała część ziemi chełmskiej i województwa bełskiego oraz województwa podlaskie i brzeskie przeszły w posiadanie Austrji i utworzyły osobny kraj — Galicję Zachodnią albo Nową, która otrzymała takiż zarząd, jak dawniej anektowane ziemie polskie.

Po tej „rewindykacji" krajów polskich Austrja rozpoczęła energiczną ich germanizację.

Galicja, stanowiąca pod względem administracyjnym odrębną prowincję w obrębie monarchji austrjackiej, oddana była już od r. 1772 pod zarząd t. zw. gubernjum we Lwowie, na którego czele stał gubernator, mianowany przez cesarza. Administracja cyrkułów czyli obwodów należała do starostw obwodowych, tak zwanych „kreisamtów", ze starostami na czele, którzy byli wyłącznie prawie Niemcami.

Wskutek zajęcia w r. 1809 przez wojska ks. Józefa Poniatowskiego znacznego obszaru ziem polskich, będących w po-

siadaniu Austrji, Księstwo Warszawskie na mocy traktatu w Schönbrunie z dn. 14 października 1809 r. otrzymało Galicję Zachodnią, a nadto z ziem polskich, straconych przy pierwszym dodziale,—okręg zamojski.

Do 6-ciu dawniej ustanowionych departamentów Księstwa Warszawskiego: bydgoskiego, kaliskiego, łomżyńskiego, płockiego, poznańskiego i warszawskiego [1])—przybyły teraz 4 nowe: krakowski, radomski, lubelski i siedlecki [2]).

Na czele departamentu stała władza jednoosobowa, mianowicie prefekt podporządkowany władzom centralnym.

Departament lubelski, odpowiadający mniej więcej co do przestrzeni późniejszej gubernji lubelskiej z r. 1866 (o czem niżej), dzielił się na 10 powiatów: chełmski, hrubieszowski, kazimierski (później nowoaleksandryjski), kraśnicki (później janowski), krasnostawski, lubartowski, lubelski, tarnogrodzki (później biłgorajski), tomaszowski i zamojski [3]).

Departament siedlecki podzielony był na 9 powiatów: bialski, garwoliński, łosicki, łukowski, radzyński, siedlecki, węgrowski, włodawski, żelechowski [4]).

„Postanowieniem" namiestnika Królestwa Polskiego Zajączka z dn. 16 stycznia 1816 r. zaprowadzono nową organizację władz administracyjnych w Królestwie Polskiem. Departamenty zamienione zostały na województwa w liczbie 8-miu: augustowskie, kaliskie, krakowskie, lubelskie, mazowieckie, płockie, podlaskie (dawniej departament siedlecki) i sandomierskie [5]).

„Postanowieniem" tegoż namiestnika z dn. 27 sierpnia 1816 r. administracja Królestwa Polskiego zreformowana została w kierunku kolegjalnego urządzenia władz. W województwie władzę administracyjną oddano komisji wojewódzkiej z prezesem na czele [6]).

Od 27 sierpnia 1816 r. bierze zatem swój początek województwo lubelskie, pozostawione zresztą nadal w granicach

[1]) Dz. Praw Ks. Warsz., t. I, str. 23—25.
[2]) Ibid., t. II, str. 143.
[3]) Ibid., t. II, str. 147.
[4]) Ibid., t. II, str. 148.
[5]) Dz. Praw Król. Polsk., t. I, str. 115—120.
[6]) Ibid., t. II, str. 64—74.

dotychczasowego departamentu lubelskiego. Pierwszym prezesem komisji wojewódzkiej lubelskiej był „konsyljarz" izby obrachunkowej Miączyński [1]).

Województwo lubelskie otrzymało podział na 4 obwody, do których wchodziło 10 wymienionych wyżej powiatów, stanowiących dawniejszy departament:

obwód hrubieszowski: powiaty hrubieszowski i tomaszowski;
obwód krasnostawski: powiaty chełmski i krasnostawski;
obwód lubelski: powiaty kazimierski, lubartowski i lubelski;
obwód zamojski: pow. kraśnicki, tarnogrodzki i zamojski [2]).

Podział administracyjny Królestwa Polskiego na 8 województw, obwody i powiaty utrzymał się bez zmiany do r. 1837.

23.II (7.III) 1837 r. nazwę województw zamieniono na nazwę gubernij. Prezesi komisyj wojewódzkich przemianowani zostali na gubernatorów cywilnych, a komisje wojewódzkie na rządy gubernjalne [3]). Zmiana ta atoli dotyczyła tylko nazw i tytułów, nie przekształcając przytem ustroju wewnętrznego.

Od roku więc 1837 bierze swój początek gubernja lubelska. Ostatni prezes komisji wojewódzkiej gen.-major Albertow przemianowany został na gubernatora cywilnego gubernji lubelskiej.

Ostatni numer „Dziennika Urzędowego województwa lubelskiego" datowany jest dnia 13/25 marca 1837 r., pierwszy zaś (14-ty) numer „Dziennika Urzędowego gubernji lubelskiej" z dnia 20 marca (1 kwietnia) tegoż roku i pod tą nazwą ukazywał się aż do 11/23 lutego 1867 r. Od 18 lutego (2 marca) 1867 r. zaczyna wychodzić zamiast niego nowe pismo urzędowe, wydawane początkowo w dwóch językach i pod dwoma tytułami: „Lublinskija Gubernskija Wiedomosti" i „Dziennik gubernjalny lubelski".

W r. 1842 obwody otrzymały nazwę powiatów [4]).

W r. 1844 nastąpił nowy podział administracyjny Królestwa Polskiego. Zamiast dawnych 8-iu gubernij (stosownie

[1]) Ibid., t. II, str. 21.
[2]) Ibid., t. I, str. 117.
[3]) Ibid., t. XX, str. 413—417.
[4]) Ibid., t. XXX, str. 280—285.

do 8-iu województw) utworzono tylko 5: augustowską, lubelską, płocką, radomską i warszawską [1]).

Gubernja lubelska, połączona z podlaską (do r. 1837 województwo podlaskie), zachowała nazwę swą i podzielona została na 8 powiatów, t. j. na dawniejsze wspomniane wyżej 4 obwody — hrubieszowski, krasnostawski, lubelski i zamojski, oraz na 4 nowe powiaty byłej gubernji podlaskiej: bialski, łukowski, radzyński i siedlecki.

Ten stan trwał do r. 1866.

19/31 grudnia 1866 r. ogłoszona została nowa „ustawa o zarządzie gubernjalnym i powiatowym w gubernjach Królestwa Polskiego" [2]).

Kraj podzielono na 10, zamiast dawnych 5-iu, gubernij: kaliską, kielecką, lubelską, łomżyńską, piotrkowską, płocką, radomską, siedlecką, suwalską i warszawską.

Z gubernji lubelskiej utworzono zatem w r. 1866 dwie nowe: lubelską i siedlecką.

Do gubernji siedleckiej włączono całą dawną (przedrozbiorową) ziemię łukowską, półn.-wschodnią część dawnego powiatu lubelskiego z m. Parczewem i część dawnej ziemi stężyckiej z osadą Stężycą.

Gubernja lubelska pozostała przy dawnych, w r. 1816 ustalonych, 4-ch powiatach (obwodach): hrubieszowskim, krasnostawskim, lubelskim i zamojskim, przyczem podzielono ją na 10 nowych powiatów: biłgorajski, chełmski, hrubieszowski, janowski, krasnostawski, lubartowski, lubelski, nowoaleksandryjski [3]), tomaszowski i zamojski.

Gubernję zaś siedlecką podzielono na 9 powiatów: bialski, garwoliński, konstantynowski, łukowski, radzyński, siedlecki, sokołowski, węgrowski i włodawski.

Ostatnia zmiana nastąpiła w r. 1912 w związku z utworzeniem gubernji chełmskiej ze wschodnich części gubernij lubelskiej i siedleckiej.

---

[1]) Ibid., t. XXX, str. 280—285.
[2]) Ibid., t. LXVI, str. 118—193.
[3]) Puławy nazwano Nowo-Aleksandrją w r. 1845.

Z gubernji lubelskiej włączono do chełmskiej powiaty hrubieszowski i tomaszowski oraz części lubartowskiego, chełmskiego, krasnostawskiego, zamojskiego i biłgorajskiego.

Z gubernji siedleckiej włączono do chełmskiej powiat bialski oraz części powiatów konstantynowskiego, radzyńskiego i włodawskiego.

Gubernja siedlecka została zniesiona, przyczem powiat węgrowski przyłączono do gubernji łomżyńskiej, pozostałe zaś do lubelskiej.

Po takiej zmianie gubernja lubelska składała się od r. 1912 z 10-iu powiatów: garwolińskiego, janowskiego, krasnostawskiego, lubartowskiego, lubelskiego, łukowskiego, nowoaleksandryjskiego, radzyńskiego, siedleckiego i sokołowskiego.

Natomiast do gubernji chełmskiej włączono 8 powiatów: bialski, biłgorajski, chełmski, hrubieszowski, konstantynowski, tomaszowski, włodawski i zamojski [1]).

Co do języka urzędowego, to na ziemiach polskich, zabranych przez Austrję na mocy I i III podziału Rzeczypospolitej, już w r. 1785 wprowadzony został do urzędów język niemiecki.

W Księstwie Warszawskiem i kongresowem Królestwie Polskiem do r. 1831 panował w urzędowaniu język polski.

Po ogłoszeniu w r. 1832 statutu organicznego język polski pozostał urzędowym; ustawy wszakże zaczęto ogłaszać równolegle po polsku i po rosyjsku.

W r. 1846 zażądano od wszystkich nowomianowanych urzędników Królestwa znajomości języka rosyjskiego.

W r. 1851 wprowadzono go na poczcie [2]).

W praktyce język polski utrzymywał się, jako urzędowy w Królestwie, do r. 1866 włącznie.

---

1) O organizacji gubernji chełmskiej patrz Sobranie uzakonenij i rasporiażenij prawitelstwa 1912 r., oddział I, półrocze 2-ie, Nr. 128, art. 1120: Zakon ob obrazowanji iz wostocznych czastej lublinskoj i siedleckoj gubernij osoboj cholmskoj gubernii, oraz Swod zakonow, prodołżenje 1912 g., t. II, art. 4, primieczanje 2.

2) Dz. Praw Król. Polsk., t. XLIV, str. 326–335.

Po powstaniu styczniowem zaczęło się stopniowe usuwanie języka polskiego z życia publicznego.

W aktach urzędowych język rosyjski zapanował już od r. 1867.

Okólnik Komitetu Urządzającego do gubernatorów cywilnych z dn. 18 maja 1868 r., Nr. 35, wprowadził ostatecznie język rosyjski do urzędowania tak w służbie wewnętrznej, jak i w całej korespondencji [1]).

[1]) Sbornik prawitelstwennych rasporiażenij po Uczreditelnomu Komitetu, t. V, str. 659.

ROZDZIAŁ I.

KSIĘGI DAWNE SĄDOWE I MIEJSKIE.

Stan archiwum akt dawnych według konsygnacji 1832 r. — Zwrot ksiąg grabowieckich i horodelskich ze Lwowa w r. 1829. — Losy ksiąg trybunału koronnego lubelskiego. — Przeniesienie archiwum z klasztoru oo. bernardynów do klasztoru oo. dominikanów. — Przyłączenie aktów miejskich m. Lublina i mniejszych miast wojewódzkich. — Wywiezienie archiwum do Wilna w r. 1887. — Rewindykacja 1919 r. — Księgi. — Skorowidze.

Pierwszy dział Archiwum Państwowego można nazwać działem aktów Polski niepodległej. Z temi aktami organicznie połączone zostały późniejsze akta bieżące do r. 1815, t. j. do kongresu wiedeńskiego.

Daty skoncentrowania w Lublinie aktów dawnych polskich dotychczas nie udało się ustalić. Wiadomość najdawniejsza, którą się w Archiwum dało odnaleźć, pochodzi dopiero z r. 1832. Z tego właśnie czasu dochowała się oryginalna, przechowana w Archiwum, „Konsygnacja ogólna akt grodzkich, ziemskich, trybunału koronnego lubelskiego, akt powiatów: chełmskiego, krasnostawskiego, urzędowskiego, grabowieckiego, horodelskiego, szczebrzeskiego; wszystkich z całego województwa lubelskiego w Lublinie skoncentrowanych, umieszczonych w klasztorze xięży bernardynów, tak sądowych, jako to: wyroków oraz różnych cywilnych czynności, tudzież akt komisji cywilno-wojskowej, z wyrażeniem w rubrykach numeru, pod którym księga lub fascykuł znajduje się, roku, z którego pochodzą czynności lub wyroki, ilość kart, jaką która księga lub fascykuł obejmuje,

oprawy bądź dawnej lub nowej, po nastąpionem poprzednio ich uporządkowaniu w roku 1832-im ukończona" [1]).

Według tej konsygnacji najdawniejsza księga — Liber inscriptionum terrestrium Lublinensium—miała pochodzić z r. 1420, najpóźniejsza zaś z r. 1810. Wszystkiego wtedy obliczono ksiąg razem z fascykułami 4314.

Na str. 165—166 omawianej Konsygnacji znajdujemy następującą wiadomość: „Akta grodzkie i ziemskie, tak sądowe, jako i cywilne powiatów: grabowieckiego i horodelskiego, dawniej pod panowaniem najjaśniejszego cesarza austrjackiego zostających, a później Krolestwu Polskiemu powróconych, przez cesarsko-austrjacki rząd wydane, do Warszawy zwiezione, a z Warszawy za rozporządzeniem komisji rządowej sprawiedliwości z dat: 28 marca Nr. $\frac{2778}{841}$ i 6 czerwca Nr. $\frac{4038}{1451}$ oraz z dnia 16 września Nr. $\frac{9637}{2066}$ roku 1829 i następnie z Warszawy do Lublina w d. 13 miesiąca września 1829 roku przytransportowane, w archiwum ogólnem w klasztorze xięży bernardynów uplacowane, a w dniu 17 miesiąca września 1829 r. archiwiście akt dawnych polskich urodz. Piotrowi Zagrodzkiemu w dozór oddane".

Ksiąg horodelskich otrzymano ze Lwowa via Warszawa—82, a ksiąg grabowieckich—303. — Dnia 1/13 maja 1835 r. ówczesny archiwista Zagrodzki oddał urzędowanie swemu następcy Leonowi Stępowskiemu i przekazał razem 4699 ksiąg.

W liczbie tych 4699 ksiąg Konsygnacja 1832 r. wymienia pod tytułami XVI—XIX 1105 ksiąg trybunału koronnego lubelskiego, mianowicie 170 ksiąg inscriptionum, 150—inscriptionum copiarum, 753—decretorum i 32—fragmenta.

Według prof. Wierzbowskiego „akta lubelskiego trybunału koronnego przechowywały się w Lublinie, w archiwum późniejszego trybunału cywilnego, i w r. 1846 oddane zostały wraz z aktami trybunału piotrkowskiego do Archiwum Głównego" [2]).

Przytoczona przez prof. Wierzbowskiego data 1836 r. nie może się oczywiście odnosić do wszystkich 11-tu województw

[1]) Drugi egzemplarz tej Konsygnacji posiada Archiwum Główne w Warszawie.

[2]) Opisanje dieł, chraniaszczichsia w Warsz. Gł. Archiwie drewnich aktow. Warsz. 1912 r., str. 140.

Małopolski, albowiem akta trybunalskie z województw bracławskiego, czernichowskiego, kijowskiego i wołyńskiego dostały się jeszcze za czasów polskich, po rozdziale trybunału w r. 1764, do Lwowa, złożone były przy cerkwi wołoskiej, następnie przeniesione zostały przez rząd austrjacki do Archiwum Krajowego aktów grodzkich i ziemskich w tymże Lwowie i stąd, wraz ze sporządzonemi przez Austrję indeksami, wydane Rosji w r. 1848[1].)

Z klasztoru oo. bernardynów archiwum akt dawnych przeniesione zostało do gmachu klasztoru oo. dominikanów. Data przeniesienia nie może być dotąd ustalona. Według przechowujących się w Archiwum Państwowem aktów klasztoru oo. dominikanów, bibljoteka tychże ojców mieściła się w samym klasztorze na 1 piętrze, w dużej sali, a pod nią na parterze archiwum dawne za kontraktem dzierżawnym pomiędzy klasztorem i prezesem trybunału cywilnego gubernji lubelskiej. Znany jest kontrakt, zawarty na rok 1860. Ze strony oo. dominikanów stawał przełożony ks. Klemens Nowacki, a ze strony trybunału — prezes Dominik Brochocki. Archiwum otrzymywało salę wielką, która niegdyś za refektarz służyła, długości 40, a szerokości 18 łokci. Do tej sali dodane były dwie izby na kancelarję archiwisty, mieszczące się na korytarzu dolnym, do których przez korytarze, jako i do archiwum, wchodzić trzeba było. Za wynajęcie lokalu tego określony został czynsz roczny w kwocie rubli sr. 90[2]).

Już po przeniesieniu archiwum akt grodzkich i ziemskich do zabudowań klasztoru oo. dominikanów złożone zostały w niem akta dawne i dokumenty prawie wszystkich miast i miasteczek b. gubernji lubelskiej. Inwentarz z r. 1846, podpisany przez Huberta i Sosnowskiego i znajdujący się w Archiwum Głównem w Warszawie, zaznacza, że archiwum akt dawnych województwa lubelskiego aktów miejskich nie posiadało. Przyłączenie aktów tych nastąpiło według świadectwa wielce zasłużonego historyka kościołów lubelskich, ks. Ambrożego Wadowskiego, po r. 1863. Wśród setek voluminów archiwum miej-

[1]) Sochaniewicz, op. cit., str. 34—35.

[2]) Aktą Archiwum Państw. w Lublinie. Dominikanie lubelscy. Dowody, str. 51—76 — Wykaz bibljoteki, str. 174. — Kontrakt na r. 1860.

skiego znajdowały się dwa cenne rękopisy. Jeden pod tytułem „Jura et privilegia Civitatis Regiae Lublinensis", pergaminowy, oprawny w skórę, 97 kart zapisanych mający, a zawierający kopje przywilejów przez miasto od r. 1317 do końca prawie XVI w. otrzymanych. Drugi za czasów „Komisji dobrego porządku" powstały i zawierający nietylko kopje przywilejów miejskich, lecz nadto opis dokładny własności i posiadłości obywateli miasta. Tenże ks. Wadowski pisze, że jeszcze za czasów prezydentury Henryka Wolińskiego († 1895 r.) przywileje oryginalne miasta pozostawały w magistracie i mieściły się w szafie oszklonej, w pomieszczeniu przeznaczonem dla prezydenta [1]).

Z innego znów źródła wiemy, że jeszcze w r. 1887 w lubelskiem archiwum akt grodzkich i ziemskich przechowywało się 76 dyplomów pergaminowych następujących dziesięciu miast ówczesnej gubernji lubelskiej: Hrubieszowa (1 dyplom), Józefowa (2), Krasnegostawu (23), Kurowa (2 i pieczęć cechu tkackiego), Markuszowa (1), Opola (1), Tarnogóry (2), Tomaszowa (9), Turobina (16) i Zamościa (19) [2]).

W r. 1887 akta grodzkie, ziemskie i archiwa miejskie dawnego województwa lubelskiego przewiezione zostały z Lublina, z klasztoru oo. dominikanów, do Wilna. Według autora książki „Piatidesiatilietje Wilenskago Centralnago Archiwa drewnich aktowych knig" W. K. Gołuba wywiezienie to nastąpiło wśród następujących okoliczności: „W r. 1885 wileńską bibljotekę publiczną zwiedzał prezes lubelskiego sądu okręgowego, rzecz. radca stanu Arkadjusz, syn Bazylego, Łonginow. W rozmowie z członkiem komisji organizacyjnej tejże bibljoteki, Konstantym Iwanowiczem Snitko, wyraził prezes Łonginow zdanie, iż, wobec projektowanego zniesienia przy lubelskim sądzie okręgowym archiwum akt dawnych, wskazane byłoby ze względów historycznych oddanie aktów archiwum tegoż na wieczne przechowanie do wileńskiego Archiwum Centralnego, ponieważ dawne ziemie (obłasti) Chełm i Lublin były to ziemie rosyjskie, zamieszkałe przez ludność rosyjską i graniczące z takiemiż zie-

[1]) Ks. Ambroży Wadowski. Kościoły lubelskie. Kraków, 1909 r., str. 4—5.

[2]) W. K. Gołub. Piatidesiatilietje Wilenskago Centralnago Archiwa drewnich aktowych knig. Wilno, 1902 r., str. 117.

miami rosyjskiemi b. państwa litewsko-ruskiego—Drohiczynem, Surażem, Bielskiem, Mielnikiem i Briańskiem, o które zawsze nieprawnie pretendowała Korona" [1]).

W tymże 1885 r. wysunięty został projekt podziału lubelskiego archiwum akt dawnych pomiędzy archiwa kijowskie, warszawskie i wileńskie. Lecz zarządzający archiwum wileńskiem p. Sprogis zaprotestował przeciwko zamierzonemu rozczłonkowaniu zbiorów lubelskich i po długich zabiegach otrzymał zezwolenie cesarskie na przewiezienie archiwum lubelskiego w całości do Wilna [2]).

Ogółem w r. 1887 przewieziono do Wilna 4817 ksiąg, w tem miejskich 1279 oraz 76 dyplomów pergaminowych. Księgi zostały przekazane wileńskiemu archiwum centralnemu, pergaminy bibljotece publicznej w Wilnie, a pieczęć—muzeum starożytności w temże mieście.

Niezmiernie ważny inwentarz oddawczo - odbiorczy, podpisany przez archiwistę Zakrzewskiego i pomocnika jego F. Mazurkiewicza, wydrukowany jest w przytoczonem wydawnictwie Gołuba [3]).

Z inwentarza tego wynika, że w r. 1887 archiwum miało działy:

1)	Lubelskie ziemskie	z lat	1420—1810.
	„ grodzkie	„	1539—1796.
	„ podkomorskie	„	1436—1771.
2)	Krasnostawskie ziemskie i grodzkie	„	1430—1811.
3)	Parczewskie ziemskie	„	1794—1800.
4)	Chełmskie ziemskie i grodzkie	„	1428—1810.
5)	Szczebrzeskie grodzkie	„	1612—1720.
6)	Urzędowskie ziemskie	„	1504—1634.
7)	Horodelskie ziemskie i grodzkie	„	1469—1778.
8)	Grabowieckie ziemskie i grodzkie	„	1502—1781.
9)	Varia	„	1792—1793.
10)	Akta kancelarji hipotecznej	„	1810—1825.
11)	Księgi magistratów z całej Lubelszczyzny.		

[1]) Ib., str. 10 — 11.
[2]) Ib., str. 77.
[3]) Ib., str. 106 — 118.

12) Pergaminowe dyplomy i przywileje dziesięciu wyżej wymienionych miast.

W r. 1915 zbiory lubelskie poniosły b. poważną stratę. Podczas ewakuacji Wilna wywieziono w głąb Rosji najdawniejsze księgi grodzkie, ziemskie i miejskie aż do początku w. XVII, a w niektórych działach nawet późniejsze; ponadto wywieziono wszystkie pergaminowe dyplomy i przywileje miast Lubelszczyzny, oprócz Lublina. Dotychczas niewiadomo, czy i gdzie przechowują się one i czy wogóle jeszcze istnieją.

Pozostałe księgi sądowe i miejskie przewiezione zostały w r. 1919 z Wilna z powrotem do Lublina. Przekazywali je w dn. 20 października pp. Wacław Studnicki i Euzebjusz Łopaciński; odbierał i konwojował osobiście do Lublina archiwista objazdowy dr. Józef Seruga; przyjął 31 października archiwista Archiwum Państwowego w Lublinie dr. Piotr Bańkowski, jako zastępca dyrektora. Ogółem z wywiezionych w r. 1887 do Wilna 4817 ksiąg i 76 dyplomów wróciło w r. 1919 do Lublina 3518 ksiąg. Dyplomy i reszta ksiąg, wywiezione z Wilna do Rosji podczas ewakuacji Wilna, dotąd nie wróciły. Księgi zwrócone umieszczono w gmachu pobrygidkowskim (później powizytkowskim), założonym według tradycji przez Władysława Jagiełłę w r. 1426 na pamiątkę zwycięstwa pod Grunwaldem. Archiwum Państwowe zajmuje w gmachu tym 549,73 mtr. kw.

Księgi sądowe i miejskie znajdują się w dwóch starożytnych salach, pochodzących podobno z końca w. XVI, — kolumnowej i drugiej, ozdobionej orłami polskiemi i herbami brygidek i Firlejów, umieszczonemi w tarczach na suficie. Od r. 1888 sale te były oddane na użytek biskupów prawosławnych (archijerejskoje podworje). Księgi są rozmieszczone w stylowych szafach, sporządzonych podług projektu inżyniera - architekta p. Jerzego Siennickiego. Szafy do jednej z tych sal zostały sporządzone przez magistrat m. Lublina kosztem miasta i w warsztatach miejskich.

Obecnie w Archiwum Państwowem w Lublinie znajdują się następujące księgi:

A. Księgi sądowe.

1) Lubelskie	ziemskie	z lat 1601—1796.
„	grodzkie	„ 1609—1798.
„	rządu austr.	„ 1795—1810.

Lubelskie kwerendy stanu czyn. i biern. z lat 1789—1810.
„ protokóły komisji cyw.-wojsk. „ 1790—1793.
„ wpisy spraw ziemskich „ 1770—1796.
„ akta podkomorskie graniczne w-dztwa lub. i ziemi łukowskiej . . . „ 1747—1771.
2) Krasnostawskie ziemskie „ 1666—1796.
„ grodzkie „ 1649—1792.
„ ingrosacje „ 1796—1816.
3) Parczewskie ziemskie „ 1794—1797.
4) Chełmskie ziemskie „ 1600—1796.
„ grodzkie „ 1600—1796.
„ rządu austr. „ 1796—1808.
5) Szczebrzeskie grodzkie „ 1653—1684.
6) Urzędowskie ziemskie „ 1504—1634.
7) Horodelskie grodzkie [1]) „ 1658—1784.
8) Grabowieckie ziemskie „ 1524—1747.
„ grodzkie „ 1543—1784.

B. Księgi miejskie 42-ch miast:

Lublina z przedmieściami, Baranowa, Chełma, Chodla, Czemiernik, Dubienki, Firleja, Grabowca, Horodła, Hrubieszowa, Józefowa, Kamionki, Kazimierza, Klementowic, Komarowa, Końskowoli, Krasnegostawu, Kraśnika, Kryłowa, Kurowa, Lubartowa, Łaszczowa, Łęczny, Markuszowa, Michowa, Modliborzyc, Opola, Parczewa, Pawłowa, Puchaczowa, Sawina, Skierbieszowa, Szczebrzeszyna, Tarnogóry, Tomaszowa, Turobina, Tyszowca, Uchania, Urzędowa, Wąwolnicy, Zaklikowa i Żółkiewki.

Księgi miejskie mniejszych miast są prawie w komplecie. Lubelskie mają jedną księgę z w. XV, trzy z XVI i 294 księgi z XVII i XVIII w. do r. 1801.

Księgi lubelskie miejskie dzielą się na 5 grup:

1) acta advocatialia et scabinalia z lat 1465—1796.

[1]) Księgi horodelskie ziemskie, wywiezione do Rosji, nie wróciły z Wilna.

2) acta consularia z lat 1535—1797.
3) acta maleficorum „ 1554—1716.
4) acta perceptorum et expensorum „ 1570—1794.
5) acta jurisdictionum:
   a) fundi Czwartek „ 1668—1780.
   b) fundi praepositurae Lublin. s. Michaelis Archangeli (Probostwo farne) „ 1555—1755.
   c) acta subcastrensia (Podzamcze) „ 1656—1792.

Dawne księgi sądowe posiadają następujące skorowidze:

I. Sporządzone w czasach niepodległości:

1) Widendarze:
   Oblat ziemskich lubelskich z lat 1739—1796.
   „ grodzkich chełmskich „ 1633—1794.
   „ „ krasnostawskich „ 1643—1792.
   „ ziemskich „ „ 1740—1791.
2) Sumarjusze:
   Zapisów grodzkich lubelskich „ 1723—1786.
   „ „ chełmskich „ 1700—1796.
   Tranzakcyj „ „ „ 1598—1698.
   „ ziemskich „ „ 1796.
3) Skorowidze:
   Oblat grodzk. i ziemsk. lubelskich „ 1700—1792.
   „ „ chełmskich „ 1700—1799.
4) Indeksy:
   Wyroków ziemskich lubelskich „ 1803—1811.
   Oblat „ „ „ 1796—1810.
   Zapisów „ „ „ 1794—1796.
   Podkomorskich„ „ „ 1734—1791.
   Ingrosacyj „ chełmskich „ 1796—1810.
   Zapisów „ „ „ 1554—1796.
   „ grodzkich „ „ 1601—1752.
   Oblat „ „ „ 1600—1699.
   Granicznych „ „ „ 1443—1786.
5. Serjarz zapisów lubelskich „ 1724—1789.

II. Indeksy austrjackie, sporządzone we Lwowie[1]) do ksiąg grabowieckich 41 tt.
„ „ horodelskich 61 „

III. Indeksy archiwisty Detmerskiego, sporządzone w Lublinie do ksiąg ziemskich i grodzkich lubelskich podług rodzajów poszczególnych ksiąg— numerów 24, od r. 1460 do 1810.

IV. Inwentarze z czasów organizacji Archiwum w Lublinie w pierwszej połowie w. XIX.

1) „Konsygnacja ogólna" 1832 r., omówiona wyżej.

2) Inwentarz z r. 1846 Huberta i Sosnowskiego, wspomniany wyżej i znajdujący się obecnie w Archiwum Głównem w Warszawie.

V. Inwentarz oddawczo - odbiorczy z r. 1887, wydrukowany w cytowanej wyżej książce Gołuba. Rękopis tego inwentarza znajduje się w Warszawie, w Archiwum Głównem.

VI. Po przywiezieniu dawnych ksiąg sądowych i miejskich z Wilna do Lublina został sporządzony w latach 1921 — 22 przez urzędnika Archiwum Państwowego w Lublinie p. Małgorzatę Srebrną nowy katalog według systemu, przyjętego przez prof. Stanisława Kutrzebę dla Archiwum Krajowego w Krakowie,a zastosowanego do Archiwum Lubelskiego[2]). Przy układaniu katalogu uwzględniona została uwaga prof. Kutrzeby o konieczności przedstawienia, „czy zasób dzisiejszy odpowiada pierwotnemu". Uczyniono to na podstawie „konsygnacji" 1832 r.[3]).

---

[1]) O systemie sporządzenia indeksów vide: Dr. Przemysław Dąbkowski, „Uwagi o urządzeniu ksiąg sądowych w dawnej Polsce". Lwów, 1918, str. 22—26.

[2]) Dr. Stanisław Kutrzeba. Katalog Krajowego Archiwum aktów grodzkich i ziemskich w Krakowie. Teka konserwatorów Galicji Zachodniej. T. III. Kraków, 1909 r.

[3]) Ogólne wiadomości o archiwum akt dawnych w Lublinie i o archiwach miejskich Lubelszczyzny patrz w „Encyklopedji nauk pomocniczych" prof. Stanisława Ptaszyckiego, Lublin, 1921 r., str. 225, 234—236, 237, 257—258.

ROZDZIAŁ II.

AKTA WOJEWÓDZKIE (DO R. 1837) i GUBERNJALNE (DO R. 1866).

Pożar w r. 1829. — Reorganizacja archiwum po r. 1831. — Pomieszczenie archiwum. Akta kościelne i cerkiewne, szpitali, schronisk, towarzystw dobroczynności, wydziału lekarskiego, szkolne, szlacheckie, komisji rządowej przychodu i skarbu, regulacji podatków stałych, rządu gubernjalnego podlaskiego; varia. -- Katalogi i repertorja.

Archiwum wojewódzkie mieściło się na początku w. XIX w gmachu komisji wojewódzkiej, w pałacu Radziwiłowskim, przy Placu Litewskim, i w dniu 6 marca 1829 r. spłonęło niemal doszczętnie podczas pożaru w tymże gmachu.

Datę pożaru stwierdzają wiadomości stale powtarzane w aktach późniejszych. Tak np. na okładce repertorjum akt specjalnych rządu gubernjalnego lubelskiego wydziału administracyjnego znajduje się adnotacja: „Akta wydziału administracyjnego i sekcji oświatowej z indeksami, repertorja i dzienniki w czasie wydarzonej w pałacu komisji wojewódzkiej w dn. 6 marca 1829 r. pogorzeli zniszczone zostały i z tego powodu nowe akta, indexa, repertorja i dzienniki zaprowadzone. Lublin. 20 marca 1829 r." Następnie w aktach specjalnych, np. tyczących się klasztoru pp. Wizytek, znajduje się wzmianka: „W czasie pożaru komisji wojewódzkiej w dn. 6 marca r. b. (1829) zdarzonego, wyratowany został z ognia reskrypt z dyrekcji z dn. 29 stycznia r. b." Wtedy też uratowano z kancelarji ogólnej niektóre akta i oddzielne dokumenty.

Na nowo archiwum wojewódzkie zorganizowane zostało prawdopodobnie niebawem po r. 1831, na mocy rozporządzenia głównodowodzącego armją czynną, hr. Paskiewicza, z dn. 2.XI 1831 r.

Stosownie do tego rozporządzenia ustanowiona została specjalna komisja pod przewodnictwem generała - porucznika Krywcowa, której polecono „zgromadzenie i uporządkowanie archiwów sztabu głównego i oddzielnych biur ś. p. księcia-cesarzewicza, w czasie wynikłego buntu w Warszawie pozostałych", a w tym celu polecono zwrócić się o pomoc do władz Królestwa Polskiego „co do odkrycia akt, których brakuje, i co do przedstawienia sobie indywiduów, które akta nazwane zabierały". Członkowi rządu, kierującemu wydziałem wyznań religijnych i oświecenia publicznego, generałowi dywizji Rautenstrauchowi, powierzono zwierzchnią pieczę nad wszystkiemi archiwami rządowemi i publicznemi „w celu zachowania ich w całości, aby zwłaszcza akta i dowody oryginalne wzięte z nich lub zatracone nie były". — W związku z temi zarządzeniami archiwa wyposażone zostały „w urzędników nieskazitelnych i zaufania zaszczyconych, którzy za całość aktów im powierzonych byli odpowiedzialni" [1]).

Ze zmianą nazwy województwa na gubernję na mocy ukazu z dn. 7.III 1837 r. zmieniono również nazwę archiwum wojewódzkiego na archiwum gubernjalne.

W obecnem swem pomieszczeniu (Plac Litewski, 3) archiwum wojewódzkie i gubernjalne znajduje się od r. 1862, kiedy to wybudowany został nowy gmach na biura gubernjalne z wykreślonym już przy planowaniu budowy specjalnym lokalem odpowiednio urządzonym na archiwum. W gmachu tym Archiwum zajmuje 337,66 mtr. kw. powierzchni. Największa część aktów mieści się w wielkiej sali ze specjalnie urządzonemi przy przystosowaniu lokalu dla archiwum gankami i galerją, obejmującą całą przestrzeń sali.

Dawne archiwum wojewódzkie i gubernjalne do roku 1866 włącznie obejmuje :

[1]) Akta Archiwum.

1. AKTA KOŚCIELNE i CERKIEWNE,

dotyczące:

A. FUNDUSZÓW i AVULSÓW

kościołów i cerkwi, budowy i reperacji tychże oraz zabudowań kościelnych i plebanji, organizacji cmentarzy i t. p.

a) kościołów katolickich i gmachów należących do duchowieństwa katolickiego

w Lublinie: kościoła katedralnego, św. Ducha, św. Michała, kaplicy fundowanej przez kanonika Leszczyńskiego; kolegiaty lubelskiej, kapituły katedralnej, domu biskupiego;

w Białej, Biłgoraju, Bychawie, Chełmie, Dorohusku, Dubience, Garwolinie, Horodle, Hrubieszowie, Kazimierzu, Kraśniku, Krasnymstawie, Lubartowie, Łukowie, Opolu, Puławach, Rejowcu, Szczebrzeszynie, Tarnogrodzie, Terespolu, Tomaszowie, Turobinie, Uhrusku, Zamościu, Żółkiewce oraz miejscowościach pomniejszych w ogólnej liczbie 203 miejscowości [1]).

b) cerkwi grecko-wschodnich i grecko-katolickich

w Lublinie, Biłgoraju, Chełmie, Dorohusku, Drelowie, Drohiczynie, Dubience, Horodle, Hrubieszowie, Janowie Ordyn., Krasnobrodzie, Krasnymstawie, Międzyrzeczu, Ostrowiu, Parczewie, Pratulinie, Rejowcu, Sokołowie, Szczebrzeszynie, Tarnogrodzie, Tarnowie, Terespolu, Tomaszowie, Uhrusku, Włodawie, Zamościu oraz miejscowościach pomniejszych w ogólnej liczbie 273 miejscowości.

c) kościołów ewangelickich

w Lublinie, Elżbietowie, Końskowoli, Piaskach, Węgrowie, Zamościu.

B. SPISÓW TABELARYCZNYCH

majątków duchownych, kościelnych, cerkiewnych, parafjalnych i probostw z protokółami objaśniającemi, wykazami porównawczemi dochodów i wydatków oraz innemi annexami

w Lublinie: klasztorów bazyljanów i misjonarzy, seminarjum duchownego diecezjalnego, probostwa r. lat. na Czwartku;

---

[1]) Tu i dalej przytoczone są tylko miejscowości ważniejsze, katalog zaś obejmuje wszystkie miejscowości wymienione w aktach.

w Biłgoraju: cerkwi i probostwa r. gr.-un., kościoła i probostwa r. lat.; w Chełmie: katedry r. gr.-un., kapituły r. gr.-un., seminarjum duch. r. gr.-un., cerkwi r. gr.-un.; w Chodywańcach: cerkwi paraf. z filjalnemi w Jarczowie i Jurowie, kościoła i parafji r. lat.; w Dubie: kościoła paraf. r. lat. i cerkwi paraf. r. gr.; w Kazimierzu: kościoła i probostwa r. lat.; w Krasnymstawie: kościoła i klasztoru augustjanów; w Szczebrzeszynie: cerkwi r. gr.; we Włodawie: kościoła paulinów; w Zamościu: cerkwi bazyljanów r. gr.; w Zamościu Starym: kościoła r. lat., oraz w miejscowościach pomniejszych w ogólnej liczbie 186 miejscowości.

C. ZAMIANY GRUNTÓW

a) kościelnych

w w-dztwie lubelskiem: spisy funduszów i majątków duchownych, 1824—1826 r.;

w Chodywańcach, Dubience, Kazimierzu, Komarowie oraz innych miejscowościach w ogólnej liczbie 11 miejscowości.

b) cerkiewnych

w Komarowie, Krasnymstawie, Łęcznej, Opolu, Szpikołosach, Tomaszowie, Tyszowcach oraz innych miejscowościach w ogólnej liczbie 40 miejscowości.

D. DZIESIĘCIN

(układy i spory o dziesięciny; spory graniczne; dzierżawa folwarków)

w Lublinie: spór z probostwem na Czwartku;

w Hrubieszowie, Krzeszowie, Lubartowie, Łopienniku, Zakrzewie, Ordynacji Zamojskiej (spór z probostwem r. gr. o wrąb lasu, zamiana gruntów duchownych) oraz innych miejscowościach w ogólnej liczbie 44.

E. PROBOSTW

w Lublinie, Bychawie, Chodywańcach, Dorohusku, Hrubieszowie, Kazimierzu, Krasnymstawie, Tarnogrodzie, Tomaszowie, Turobinie, Zamościu oraz innych miejscowościach w ogólnej liczbie 30.

F. TESTAMENTÓW i LEGATÓW

osób duchownych i świeckich, darowizn, spadków, mas bezdziedzicznych i t. p.

2. AKTA KLASZTORNE

dotyczące

A. FUNDUSZÓW i AVULSÓW

klasztorów i kościołów klasztornych, budowy i reperacji tychże

w Lublinie: augustjanów, bazyljanów, bernardynek, bernardynów, bonifratrów, brygidek, dominikanów, kapucynów, karmelitanek, karmelitów, mansjonarzy, misjonarzy, pp. miłosiernych, pijarów (akta gmachów popijarskich), wizytek;

w Białej (reformatów), Chełmie (bazyljanów, pijarów, reformatów), Czemiernikach (misjonarzy), Drzewicy (bernardynek), Gorecku (franciszkanów), Janowie Ordynackim (dominikanów), Józefowie n. Wisłą (bernardynów), Kazimierzu (reformatów), Krasnobrodzie (dominikanów), Lubartowie (kapucynów), Piotrowie (dominikanek), Radecznicy (bernardynów), Scyrzycach (dominikanów), Skurcu (marjanów), Stężycy (franciszkanów), Szczebrzeszynie (pp. miłosiernych), Terespolu (dominikanów), Woli Gułowskiej (karmelitów), Zamościu (bazyljanów i franciszkanów).

B. ZAJĘCIA NA SKARB

majątków i funduszów klasztornych oraz kościelnych (dowody do zajęcia, opisy i oszacowania majątków, dowody do skarg)

w Lublinie: augustjanów, bazyljanów, bernardynów, bonifratrów, dominikanów, x. x. emerytów świeckich, karmelitów, misjonarzy;

w Chełmie, Gorecku, Hucie Krzeszowskiej, Józefowie n. Wisłą, Józefowie Ordynackim, Kazimierzu, Krasieninie, Kraśniku, Krasnobrodzie, Krasnymstawie, Kurowie, Lubartowie, Łaszczowie, Mokremlipiu, Nieliszu, Radecznicy, Rudnie, Sandomierzu, Surhowie, Szczebrzeszynie, Włostowicach, Zaklikowie, Zamościu.

C. BIBLJOTEK POKLASZTORNYCH

(akta bibljotek i wykazy książek z lat 1843—1866)

w Lublinie: augustjanów, bernardynów, dominikanów, seminarjum diecezjalnego;

w Chełmie (reformatów), Gorecku (franciszkanów), Józefowie (bernardynów), Kazimierzu (reformatów), Krasnobrodzie (dominikanów), Krasnymstawie (b-ka probostwa), Lubartowie (kapucynów), Radecznicy (bernardynów).

3. AKTA SZPITALI.

Akta dotyczące zaprowadzenia szpitali dla chorych wenerycznych w gubernji lubelskiej.

Akta dotyczące szpitali

w Lublinie: szpital braci miłosierdzia (Jana Bożego), sióstr miłosierdzia, św. Ducha, św. Wincentego à Paulo, ewangel.-augsb., żydowski;

w Białej (szpital domu badań i sióstr miłosierdzia, św. Karola Boromeusza, św. Łazarza), Bychawie (ubogich), Chełmie (ubogich), Dorohusku (ubogich), Dysie i Dzierążni (ubogich), Garbowie, Hrubieszowie (św. Edmunda, św. Jadwigi, żyd.), Kazimierzu (żyd.), Końskowoli (ubogich), Kraśniku (żyd.); Krasnymstawie, Łukowie (św. Tadeusza), Maciejowicach (św. Konstancji), Markuszowie, Matczu, Miechowie (ubogich), Międzyrzeczu (żyd.), Moniatyczach, Opolu, Puławach (św. Karola Boromeusza), Radzyniu (św. Kunegundy), Sawinie (ubogich), Siedlcach (Maryiński), Starej wsi (ubogich), Szczebrzeszynie (św. Katarzyny, sióstr miłosierdzia, żyd.), Turobinie, Urzędowie (szpital, następnie „dom schronienia"), Zamościu (ubogich, św. Łazarza, żyd.), Zamościu Starym (ubogich).

4. AKTA „DOMÓW SCHRONIEŃ" i SAL OCHRONY

w powiecie lubelskim;

w Lublinie: akta ogólne; akta „domu schronienia" ubogich, starców i kalek; sali ochrony; „domu schronienia" i sali ochrony starozakonnych;

w Białej i p-cie bialskim, w Chełmie, w p-cie hrubieszowskim, w Kazimierzu, Końskowoli, Krasieninie, Kraśniku, Krasnymstawie i p-cie krasnostawskim, Kryłowie, Krzczonowie, Kurowie, w p-cie łukowskim, Markuszowie, Międzyrzeczu, Potoku Wielkim, w p-cie radzyńskim, w p-cie siedleckim, Tomaszowie, Urzędowie, Wilkowie, Zaklikowie, Zamościu i p-cie zamojskim, Żółkiewce.

5. AKTA TOWARZYSTW DOBROCZYNNOŚCI

w Lublinie;

w p-tach bialskim, hrubieszowskim, krasnostawskim, łukowskim, radzyńskim i siedleckim.

6. AKTA WYDZIAŁU LEKARSKIEGO.

A. APTEKI

w Lublinie: Ciepielewskiego, dawniej Gąsiorowskiego; Mazurkiewicza; Peschke; Rusjana, dawniej Czempińskiego; Sołtykiewicza, dawniej Hincza i Dąbrowskiego; Waręskiego;

w prowincjonalnych miastach Lubelszczyzny.

B. RÓŻNE AKTA.

Przepisy obowiązujące urzędu lekarskiego.—Grzebanie ciał zmarłych. — Wypadki nadzwyczajne pod względem lekarskim i policyjnym. — Potwory ludzkie. — Choroby choleryczne. — Choroby i kwarantanny bydła.—Wodowstręt czyli wścieklizna.— Izby felczerskie. — Egzamina i kwalifikacje felczerów. — Kantory stręczenia mamek etc.

7. AKTA SZKOLNE.

A. SZKOŁY ELEMENTARNE

(Fundusze szkół, dowody do rachunków kasy ekonomicznej, inwentarze szczegółowe, książki. Etaty, nauczyciele, opiekunowie. Raporty perjodyczne. Księgi wpisu uczniów, księgi do klasyfikowania uczniów, cenzury i t. p.).

w Lublinie i na Wieniawie, Bychawie, Chełmie, Drohiczynie, Garwolinie, Goraju, Horodle, Janowie, Kazimierzu, Konstantynowie, Krasnymstawie, Lubartowie, Łukowie, Międzyrzeczu, Opolu (pijarów), Ostrowie, Parczewie, Puławach, Radzyniu, Rejowcu, Siedlcach, Sokołowie, Szczebrzeszynie, Tarnogórze, Tomaszowie, Turobinie, Zamościu, Żółkiewce oraz miejscowościach pomniejszych w ogólnej liczbie 124 miejscowości.

B. SZKOŁY WYZNANIOWE.

(Fundusze, raporty perjodyczne, etaty)

w Lublinie — katol., prawosł., ewang., żyd.; w Chełmie — żyd.; Elżbietowie — ewang.; Kazimierzu — żyd.; Końskowoli — ewang.; Lubartowie — żyd.; Płatkownicy — ewang.; Sadolesiu — ewang.; Węgrowie — kat. i ewang.; Zamościu — prawosł.

C. SZKOŁY PARAFJALNE.

a. Katolickie

(Akta ogólne. — Opisy stanu poszczególnych szkół)

w Lublinie, Jabłoni, Konkolewnicy, Motwicy, Rudnie, Sokołowie, Wąwolnicy, Zemborzycach.

b. Grecko - unickie

(Akta ogólne dotyczące organizacji szkół. — Akta poszczególnych szkół. — Akta budowy domu dla djaków)

w Grodzisku, Międzyrzeczu, Sokołowie, Węgrowie.

D. SZKOŁY NIŻSZE PRYWATNE.

a. Męskie

w Lublinie—Dziarzkowskiego, Guldynowicza, Jezierskiego, Kerera, Sawickiego, Straucha — żyd.; w Janowie Ordynackim— Kostka.

b. Żeńskie

w Lublinie—Bengsz, Kraft, Lipnickiej, Paulo, Targońskiej, T-stwa Dobrocz.; Goraju — Laterman; Janowie — Szczawińskiej; Łukowie — Haleine; Radzyniu — Rudnickiej; Siedlcach — Kotowskiej, Paczyńskiej; Sobieszczanach—Dąbrowskiej; Trąbkach i Nowych Czechach — Hordliczki; Węgrowie — Zubielewicz; Zwierzyńcu — Gorajskiej.

E. SZKOŁY ZAWODOWO-NIEDZIELNE

w Lublinie — niedzielno - rzemieślnicza, niedz. - handlowa, wzaj. uczenia, więzienna, niższa rolnicza na Rurach Brygidkowskich 1860—62 r.; w Goraju—niedz.-rzemieślnicza; Końskowoli— niższa rolnicza, zamknięta w r. 1868; Krasnymstawie — niedz.-rzemieślnicza; Opolu — niedz.-rzemieślnicza; Zwierzyńcu — rzemieślnicza T-stwa Rolniczego.

F. SZKOŁY WYDZIAŁOWE

4-o klasowe, odpowiadające późniejszym progimnazjom

w Lublinie; Hrubieszowie—do r. 1824 podwydziałowa; Opolu — pijarów; Szczebrzeszynie — od 1811 do 1819 r.

G. SZKOŁY WOJEWÓDZKIE

od r. 1816; przedtem departamentowe; 6-o klasowe z siedmioletnim kursem i rektorem na czele

w Lublinie, później gimnazjum; w Szczebrzeszynie [1]).

H. SZKOŁY OBWODOWE

(dawniej wydziałowe)

w Białej, Opolu (bibljoteka, gabinet, muzeum, zbiory historji naturalnej), Szczebrzeszynie (1833—34 r.).

I. SZKOŁY POWIATOWE

(dawniej obwodowe) [2])

w Lublinie—realna, vide: Realne; Białej—od r. 1628 kolonja Akademji krak., za rządów austr. gimnazjum, od r. 1812 wydziałowa, od r. 1835 obwodowa, od r. 1840 powiatowa z bibljoteką; Hrubieszowie — do r. 1842 obwodowa; Krasnymstawie —

---

[1]) Dr. med. Zygmunt Klukowski ze Szczebrzeszyna, specjalnie studjujący dzieje szkół szczebrzeszyńskich, tak nas informuje: Po zamknięciu Akademji Zamojskiej w r. 1784 rząd austrjacki otworzył w Zamościu liceum rządowe im Zamojskich, przemianowane następnie na „cesarsko-królewskie gimnazjum im. Zamojskich"; w r. 1809 wojska Księstwa Warsz. zajęły Zamość i gmachy szkolne; w rezultacie szkołę przeniesiono do Szczebrzeszyna; jako wydziałowa istniała do r. 1819. W tym roku rząd oddał ordynatowi Zamojskiemu majątki szkolne, ordynat zaś zobowiązał się wystawić nowe gmachy szkolne i utrzymywać szkołę kosztem ordynacji. Szkoła odtąd otrzymała nazwę „szkoły wojewódzkiej im. Zamojskich w Szczebrzeszynie". W r. 31 została zamknięta. W 32-im ponownie otworzona (4 klasy niższe); jako szkoła wydziałowa, nazwana w myśl nowej nomenklatury „obwodową". Od r. 1834 do 1849 — gimnazjum filologiczne (7 klas). Od 1849 do 1852 — szkoła realna z kierunkiem agronomicznym. W r. 1852 zamknięta z powodów politycznych, przyczem fundusze szkoły przekazano korpusowi kadeckiemu w Brześciu Lit.

[2]) Porówn. Łopaciński, op. cit., str. 48—49.

1862—65; Łukowie—od r. 1695 pijarów, po r. 1815 wydziałowa, od r. 1819 wojewódzka w-dztwa podlaskiego, od r. 1833 gimnazjum wojewódzkie, od r. 1844 powiatowa, zamknięta w r. 1852; Opolu —pijarów, do r. 1842 obwodowa, zamknięta w r. 1848, bibljoteka; Siedlcach—od r. 1818 podwydziałowa, od 1822 wydziałowa, od 1833 obwodowa, następnie powiatowa, od r. 1844 gimnazjum, zamienione w r. 1850 na 4-klasową powiatową filolog. szkołę, od r. 1852 5-klasowa powiatowa, bibljoteka, gabinet i muzeum.

K. SZKOŁY WYŻSZE RZĄDOWE

Żeńskie

w Lublinie (b-ka); Chełmie.

L. SZKOŁY WYŻSZE PRYWATNE

a. Męskie

w Lublinie—Gawrońskiego, Goetza.

b. Żeńskie

w Lublinie—Błońskiej, Branciard, Elkana, Koperskiej, Kowalskiej, Lucy, Mazurkiewicz, Miller, Rożańskiej, Świerczyńskiej, Tumanowicz, pp. Wizytek, Villaume; w Krasnymstawie—Pęczalskiej; w Łukowie—Zagrodzkiej.

M. SZKOŁY REALNE

w Lublinie — powiatowa przy gimnazjum, 1845 — 1860 r.; w 1845 — 1850 r. nosiła nazwę „kursy realne" i przeznaczona była dla dzieci nieszlachty, niemogących kształcić się w gimnazjum; w Szczebrzeszynie—1849—1852.

N. SZKOŁA PEDAGOGICZNA

Vide: Gimnazjum w Chełmie.

O. SZKOŁA RABINÓW

w Warszawie.

P. INSTYTUTY

w Chełmie — djaków; w Puławach — nauczycieli szkół elementarnych i organistów, 1820—30 r.; politechniczny i rolniczo-

leśny od r. 1862, na miejsce instytutu w Marymoncie; wychowania panien, dawniej—od r. 1825—szkoła guwernantek w Warszawie, od r. 1838 „instytut Aleksandryński", w r. 1862 przeniesiony do Warszawy i połączony z warszawskim pensjonatem Maryjskim pod nazwą „Instytut Aleksandro-Maryjski" [1]).

R. KONWIKTY

w Lublinie—Gompersa, Szaniawskich.

S. GIMNAZJA MĘSKIE

w Lublinie: wojewódzkie do r. 1837 (dawniej szkoła wojewódzka) i gubernjalne do r. 1866 włącznie.

a) Inwentarz i katalogi utensyljów szkolnych, narzędzi matematycznych i fizycznych, zbiorów historji naturalnej; katalogi bibljoteki, między niemi katalog książek b. Instytutu Bibljopolicznego, ułożony przez Andrzeja Smolikowskiego w r. 1817 [2]); akta dotyczące laboratorjum, gabinetów i muzeum; spisy minerałów.

b) Stypendja: Ciołkowskiej, Gompersa, za sprzedaną aptekę Grölla („pojezuicką"), Klimaczewskiego, księcia Oldenburskiego, Szaniawskich, Sztejna, Wasilkowskiego, Wejsenhoffa.

c) Akta uczniów i nauczycieli; kopje raportów Szkoły Głównej o studentach szkół lubelskich; akta pouczające, którzy nauczyciele przedmioty swoje w języku rosyjskim wykładać mają, i t. p.

d) Akta ogólne, między niemi „Wiadomości, na jakie stany i w jakim stosunku wpływa edukacja w szkołach gimnazjalnych i obwodowych"; akta dotyczące konfiskaty majątków osób, które w powstaniu udział wzięły; akta dotyczące Kalendarzyka Politycznego.

e) Akta pensjonatu rządowego przy gimnazjum, 1859 — 1861 r. [3]).

---

[1]) Łopaciński, op. cit., 47—48, 59.

[2]) Adnotacja na katalogu: „Po zrewidowaniu i skonfrontowaniu z temi rejestrami xiążek do bywszego Instytutu Bibliopolicznego Lubelskiego należących, dnia dzisiejszego 25 marca r. 1817-go podpisuję też rejestra a xiążki do Biblioteki szkolnej, dla użytku szkół, włączyć zalecam". (Podp.) Andrzej Smolikowski, Szkoły Wojewódzkiej Lubelskiej Rektor m. p.

[3]) Obacz również w rozdz. IV: „Gimnazjum rządowo męskie w Lublinie".

w Chełmie — gimnazjum ruskie i szkoła pedagogiczna od r. 1865; w Szczebrzeszynie.

T. LICEUM LUBELSKIE

ustanowione było na mocy „Ustawy o wychowaniu publicznem w Królestwie Polskiem" z dn. 8/20 maja 1862 r. na miejsce zniesionego warszawskiego instytutu szlacheckiego [1]). Posiadało 8 klas i mieściło się w gmachu gimnazjum lubelskiego. Było „w części zakładem naukowym zamkniętym, w części wolnym dla uczniów przychodnich wszelkiego stanu" [2]). Liceum istniało do r. 1864, poczem znów zamienione zostało na gimnazjum.

8. AKTA SZLACHECKIE.

A. Akta osobiste marszałków szlachty oraz członków honorowych deputacji szlacheckiej gubernji lubelskiej.

B. Akta dotyczące zapisu do ksiąg genealogicznych.

C. Akta szlachty osobistej.

D. Akta szlachty dziedzicznej przed ogłoszeniem prawa o szlachectwie w Królestwie Polskiem z dn. $\frac{25.VI}{7.VII}$ 1836 r. [3]) i po ogłoszeniu prawa.

E. Varia: Akta dotyczące utraty godności szlacheckiej, noszenia bród przez szlachtę i t. d.

9. AKTA KOMISJI RZĄDOWEJ PRZYCHODU i SKARBU.

Podatek gruntowy, zajęcie kapitałów na dobrach i t. d.

10. AKTA REGULACJI PODATKÓW STAŁYCH:

podymnego, gruntowych dworskich, kontyngensu kwaterunkowego gromadzkiego i włościańskiego.

11. AKTA RZĄDU GUBERNJALNEGO PODLASKIEGO.

Akta cerkwi i kościołów, funduszów duchownych, gminnych i instytutowych. Akta cyganów, chorób ludzi, jarmarków

[1]) Instytut szlacheckiego istniał do r. 1848.
[2]) Dz. Praw Król. Polskiego, t. LX, str. 327—333.
[3]) Dz. Praw Król. Polsk., t. XIX.

i targów, kobiet publicznych, emigrantów z Rosji powróconych. Przepisy policyjno-lekarskie i t. d.

Akta m. Drohiczyna.

Akta funduszów m. Siedlec.

12. RÓŻNE AKTA.

Województwo lubelskie.

Spisy funduszów duchownych. — Akta, dotyczące kapitałów po klasztorach suprymowanych [1]). — Akta regulacji hipotek.—Fundusze edukacyjne, od r. 1810. — Opłata szarwarkowa dawna. — Łanowe. — Czopowe wiejskie. — Kontyngens liwerunkowy.—Ofiara z dóbr ziemiańskich.—Ofiara z nowoprzybyłych użytków.—Dobra narodowe przez rząd austr. sprzedane (1810 r.). —Regulacja hipotek, od r. 1822.—Akta osobiste, od r. 1811 i in.

Gubernja lubelska.

Akta nowego podziału gubernij i powiatów od 8/20.I. 1866 do 19.V. 1867 r. — Akta dotyczące rozłączenia gubernji lubelskiej. — Regulacja podatku podymnego. — Subsidium charitativum.—Opłata szarwarkowa od dymów dworskich.—Domy zleceń rolników i inne.

Powiat lubelski.

Opis statystyczny miast powiatu.—Akta rady powiatowej.— Akta dotyczące młynów.

M. Lublin.

Akta, dotyczące przywilejów miasta. — Długi miasta. — Akta drukarń i litografij.—Jarmarki w mieście.—Akta budowy drugiej części gmachu gubernjalnego, teatru nowego, sal resursowych, sklepów, jatek i straganów. — Założenie lombardu. — Zegar miejski.—Założenie parku publicznego przez b. pułkow-

[1]) Kapitały suprymowane, t. j. pozostałe po zniesionych w r. 1819 instytutach duchownych, jak również po t. zw. duchowieństwie galicyjskiem, a stanowiące fundusz ogólno-religijny (Dz. Praw Król. Polsk., 1865, str. 189).

nika W. Kośmińskiego. — Ogród publiczny. — Przyłączenie folwarku Rury Brygidkowskie do miasta.—Wystawa rolnicza i przemysłu wiejskiego.— Akta dotyczące „Kurjera Lubelskiego". — Wody mineralne na Sławinku.

Statystyka gmin i wsi.

Opisy statystyczne miast p-tów hrubieszowskiego, krasnostawskiego i zamojskiego:

M. Hrubieszów: Akta rady miejskiej i powiatowej.--Akta dotyczące gruntów darowanych mieszkańcom przez Stanisława Staszica i inne.

M. Zamość: Akta dotyczące nowej osady m. Zamościa.

Akta rzek: Czechówki, Huczwy, Wieprza.

Akta fabryk cukru krajowego w Mirczach, Nałęczowie, Tarzymiechach.

Akta fragmentaryczne dotyczące powstania 31 r.: ogłoszenia dyktatora, zgromadzenia sejmu i sejmików, służby ogólnej (tajne), szpiegów, opinji o urzędnikach pod względem politycznym, gwardji ruchomej, jeźdźców, lazaretów, szpitali, twierdzy Zamojskiej i t. p.

Akta dotyczące pomiaru, przywilejów i nazw miast, pomników starożytnych, cmentarzy, domów przedpogrzebowych, domów przytułku i pracy, żebraków, cyganów, żydów, ubiorów żydowskich, neofitów i t. p.

KATALOGI i REPERTORJA.

Do wymienionych w rozdziale II aktów archiwum wojewódzkiego (do r. 1837) i gubernjalnego (do r. 1866) Archiwum Państwowe posiada kompletnie ułożone w latach 1922—25 kartkowe katalogi alfabetyczno-rzeczowe i alfabetyczno-osobowe. Katalogi te nie obejmują działu akt dawnych osobistych, uznanych za materjał, nie mający narazie znaczenia aktualnego.

Pozatem w Archiwum Państwowem przechowuje się 20 voluminów starych repertorjów akt komisji wojewódzkiej lubelskiej i rządu gubernjalnego lubelskiego (do r. 1866).

Na niektórych z tych repertorjów podane są lata założenia: 1829, 1831, 1834. Data założenia pozostałych repertorjów nieustalona.

Wobec ułożenia nowego katalogu stare repertorja straciły do pewnego stopnia swe znaczenie praktyczne, zachowawszy wszakże niewątpliwe znaczenie naukowe, stanowią bowiem jedyną podstawę do stwierdzenia stanu zachowania się tego działu oraz ustalenia powstałych z biegiem czasu luk.

Weryfikacja repertorjów, uskuteczniona w trakcie katalogowania aktów dawnych wojewódzkich i gubernjalnych, pozwoliła stwierdzić, że:

1) akta deputacji szlacheckiej, marszałka szlachty gubernji lubelskiej oraz akta opieki nad zakładami dobroczynnemi zachowały się prawie w komplecie;

2) akta sekcji wyznań religijnych i oświecenia publicznego wydziału administracyjnego, obejmujące sprawy budowy i reparacji kościołów, klasztorów, szkół, legatów i testamentów, posiadają niezbyt liczne braki;

3) akta szczegółowe rządu gubernjalnego lubelskiego wydziału administracyjnego, obejmujące sprawy kas ekonomicznych miast województwa lubelskiego, oraz akta różnej treści, dotyczące administracji wewnętrznej województwa, prawdopodobnie w większej części swej zaginęły; odnaleziono nieliczne tylko z wymienionych w odnośnych repertorjach akta.

Cały dział podatków stałych, specjalnych wydziału wojenno-policyjnego, ogniowych rządu gubernjalnego lubelskiego, szczegółowych rządu gubernjalnego lubelskiego wydziałów wojennego i policyjnego—pozostał nieujawniony.

Akta osobiste urzędników rządu gubernjalnego lubelskiego (do r. 1866) pozostają nieskatalogowane, wobec czego repertorja do nich nie są sprawdzone.

ROZDZIAŁ III.

ARCHIWUM ROSYJSKIE GUBERNJALNE (1867—1915).

Zmiana kierunku polityki rosyjskiej w Królestwie Polskiem.—Ustawa o zarządzie gubernjalnym z dn. 31 grudnia 1866 r.—Zakres władzy poszczególnych wydziałów zarządu gubernjalnego.—Zmiany po r. 1866.—Akta i księgi: rządu gubernjalnego lubelskiego i jego wydziałów; kancelarji gubernatora; komisyj włościańskich lubelskiej i krasnostawskiej oraz urzędu do spraw włościańskich w Lublinie; komitetu ochrony lasów; komisji lubelskiej do spraw stowarzyszeń; listy stanu służby; księgi budżetu m. Lublina i miast powiatowych gubernji lubelskiej; księgi kontroli paszportów krajowych i zagranicznych; akta do spisu ludności z r. 1897. — Inwentarze, katalogi i skorowidze.

Jednem z następstw powstania 63 roku było zniesienie w Królestwie Polskiem rządów autonomicznych, jako niezgodnych z przedsięwziętem całkowitem przekształceniem organizacji cywilnej i zarządu Królestwa, przekształceniem, „mającem za cel ogólny — jak głosił ukaz cesarski do senatu rządzącego z dn. 28 marca 1867 r.—zupełne zlanie się tej części państwa naszego z innemi jego częściami" [1]).

Wobec skoncentrowania w kancelarji cesarskiej i w komitecie do spraw Królestwa Polskiego wszelkich spraw prawodawczych, dotyczących Królestwa, oraz wobec oddania całego zarządu Królestwa pod wyłączne kierownictwo władz centralnych w Petersburgu — Rada stanu Królestwa Polskiego, rady gubernjalne, powiatowe i miejskie, rada administracyjna i wszyst-

[1]) Dz. Praw Król. Polsk., t. 66, str. 43.

kie istniejące w Warszawie komisje rządowe okazały się instytucjami zbytecznemi i podlegającemi zniesieniu.

Zgodnie z tym nowym kierunkiem polityki rosyjskiej wydana została w ostatnim dniu grudnia 1866 r. „Ustawa o zarządzie gubernjalnym i powiatowym w gubernjach Królestwa" [1]). Ustawa ta zmierzała ku „powiększeniu samodzielności i odpowiedzialności tak naczelników gubernij i powiatów, jak również zarządów kolegjalnych, z możliwem uproszczeniem sposobu załatwiania interesów" [2]).

Zarząd gubernji powierzony został gubernatorowi oraz rządowi gubernjalnemu.

Przy rządzie gubernjalnym istniała kancelarja prezydjalna (kancelarja prisutstwja) i siedm wydziałów: administracyjny, wojskowo-policyjny, skarbowy, dóbr rządowych, prawny, lekarski i ubezpieczeń.

Sprawy szkolne wyjęte zostały z zakresu działalności urzędu gubernjalnego i przekazane dyrekcjom szkolnym, utworzonym już w r. 1864. Wyjęto również z zakresu właściwości urzędów gubernjalnych sprawy akcyzy, dla których utworzono w r. 1866 osobne urzędy; następnie wyjęto inne sprawy skarbowe, głównie sprawy podatków bezpośrednich, dla których ustanowiono w r. 1869 osobne izby skarbowe. Natomiast w r. 1870 dołączono do urzędów gubernjalnych osobne urzędy gubernjalne do spraw włościańskich.

W wydziale administracyjnym rządu gubernjalnego koncentrowały się sprawy, dotyczące: składu osobistego, utrzymania i urządzenia władz rządowych, rządowi gubernjalnemu podległych, rozgraniczenia powiatów i gmin, urządzenia miast i wsi, budownictwa i dróg, gospodarstwa ziemskiego i publicznego, w szczególności gospodarstwa miast, budowy kościołów, domów modlitwy, oraz różnych kwestyj zarządu duchownego.

Wydział wojskowo-policyjny zawiadywał wykonywaniem obowiązku służby wojskowej i kwaterunkowej, dostawą podwód, urządzaniem budowli wojskowych i miejsc na obozy, zaopatrzeniem wojsk i t. p.; sprawami, dotyczącemi żołnierzy urlopowanych i dymisjonowanych, sprawami więzień, przesyłki

[1]) Dz. Pr. Kr. Polsk., t. LXVI, str. 118—193.

[2]) Ibid., str. 114—117: ukaz do rządzącego senatu.

aresztantów, inwigilacji osób, sprawami paszportowemi, sprawami, dotyczącemi cudzoziemców, nadzwyczajnych wypadków zdarzeń i wogóle sprawami wykonawczo-policyjnemi i śledczo-policyjnemi.

Wydział skarbowy (finansowoje otdielenje) prowadził księgi poborowe podatków i zawiadywał czynnościami, dotyczącemi ściągania podatków i innych dochodów skarbowych.

Do wydziału dóbr państwowych (otdielenje gosudarstwennych imuszczestw) należały sprawy, dotyczące zarządzania dobrami i lasami skarbowemi.

W wydziale prawnym (juridiczeskoje otdielenje) załatwiano sprawy, dotyczące obrony praw skarbu i instytucyj, zostających pod opieką rządu, spraw spornych z osobami prywatnemi, sądu administracyjnego, kwestyj prawnych, wynikających w instytucjach gubernjalnych i t. p.

Wydział lekarski (wraczebnoje otdielenje) zawiadywał sprawami, dotyczącemi zabezpieczenia zdrowia publicznego oraz składu osobistego administracji sanitarnej, czuwał nad wykonywaniem przepisów ustawy lekarskiej, udzielał opinji w kwestjach lekarskich. Do tegoż wydziału należały przez pewien czas sprawy służby weterynaryjnej w gubernji.

Wydział ubezpieczeń czyli asekuracyjny (strachowoje otdielenje) załatwiał czynności, które dawniej należały do kompetencji dyrekcji ubezpieczeń.

Kancelarja rządu gubernjalnego prowadziła protokóły posiedzeń rządu, sporządzała wykazy spraw załatwionych i niezałatwionych, przechowywała księgi genealogiczne szlacheckie, wnosiła zapisy do tych ksiąg i wydawała odnośne poświadczenia.

Zakres władzy rządu gubernjalnego i jego wydziałów w ciągu 50-letniego działania ustawy organizacyjnej z dn. 31 grudnia 1866 r. nie uległ poważniejszym zmianom.

Po zniesieniu ukazem z dn. 20 lipca 1867 r. rady budowlanej przy komisji spraw wewnętrznych [1]) i po oddaniu całej służby cywilno-budowlanej pod bezpośrednią władzę ministerstwa spraw wewnętrznych, przy rządzie gubernjalnym utworzony został specjalny wydział budowlany (stroitelnoje otdielenje).

[1]) Dz. Pr. Kr. Polsk., t. LXVII, str. 226—229.

Sprawy, dotyczące obowiązku służby wojskowej, wydzielone zostały z biegiem czasu z kompetencji wydziału administracyjnego i przekazane komisji poborowej (prisutstwje po woinskoj powinnosti). Akta komisji tej zaczynają się od r. 1875.

Sprawy służby weterynaryjnej, podlegające wydziałowi lekarskiemu, przeniesiono do specjalnego wydziału weterynaryjnego. Akta wydziału tego zaczynają się od r. 1897.

Pozatem ustawa o zarządzie gubernjalnym i powiatowym z dn. 31 grudnia 1866 r. zachowała w głównych zarysach moc swoją prawie do r. 1915.

Wszystkie prawie akta rządu gubernjalnego rosyjskiego składają się z t. zw. w biurowości rosyjskiej „*dieł*", to znaczy ze zwyczajnych nieoprawnych fascykułów, przechowywanych w takim stanie, w jakim wychodziły z registratur, w okładkach z grubszego szarego papieru, zawierających tytuł sprawy, datę założenia fascykułu i ostatecznego załatwienia sprawy. Pisane są wyłącznie w języku rosyjskim.

Akta archiwum gubernjalnego rosyjskiego ciągną się od r. 1867 do 1915, t. j. do czasu opuszczenia Lublina przez władze rosyjskie w sierpniu 1915 r.

1. AKTA i KSIĘGI RZĄDU GUBERNJALNEGO LUBELSKIEGO i JEGO WYDZIAŁÓW: ADMINISTRACYJNEGO, ASEKURACYJNEGO, BUDOWLANEGO, KOMISJI POBOROWEJ, LEKARSKIEGO, PRAWNEGO, SKARBOWEGO, WETERYNARYJNEGO, WOJSKOWO-POLICYJNEGO ORAZ KANCELARJI PREZYDJALNEJ.

Wśród ogromnej masy aktów tego działu, dotyczących wszelkich kierunków i objawów działalności rządu gubernjalnego i jego wydziałów, najcenniejsze są księgi rozstrzygnięć czyli decyzyj (żurnały postanowlenij) samego rządu oraz jego wydziałów.

2. AKTA KANCELARJI GUBERNATORA LUBELSKIEGO.

Ponieważ do gubernatora obok „czuwania nad należytym i szybkim biegiem czynności we wszystkich gałęziach powierzonego mu zarządu", „zabezpieczenia spokoju wewnętrznego", „ścisłego przestrzegania zapewnionej wszystkim poddanym pań-

stwa rosyjskiego wolności wiary" i t. d. należały sprawy polityczne lub wymagające poufnego traktowania,—przeto w archiwum kancelarji gubernatora zachowała się znaczna bardzo ilość aktów „tajnych" i poufnych. Między niemi na szczególną uwagę zasługują akta, dotyczące polityki rosyjskiej w miejscowościach, stanowiących obecne kresy wschodnie Rzeczypospolitej polskiej, jako to działalności banku włościańskiego w tych miejscowościach, stosunku do duchowieństwa katolickiego, środków przeciwdziałania wpływom polskim w kościele, szkolnictwie i prasie, polskiej agitacji politycznej, skutków ukazu tolerancyjnego z dn. 30.IV. 1905 r., spraw połączonych z wydzieleniem Chełmszczyzny itp.

3. AKTA KOMISYJ WŁOŚCIAŃSKICH LUBELSKIEJ i KRASNOSTAWSKIEJ i URZĘDU DO SPRAW WŁOŚCIAŃSKICH w LUBLINIE.

Komisje włościańskie utworzone zostały w r. 1864 do przeprowadzenia całej akcji, wynikającej z ukazu 2.III.(19.II.) 1864 r. o uwłaszczeniu włościan (ukaz ob ustrojstwie krestjan), oraz dla bezpośredniego załatwiania wszystkich spraw bieżących, z tą akcją związanych, i podlegały komitetowi urządzającemu, pozostającemu pod prezydencją namiestnika w Królestwie.

Dobra położone w miejscowości, dla której utworzona została oddzielna komisja włościańska, podzielono na „rewiry"[1]) (uczastki); w zawiadywaniu każdej komisji pozostawało od 4 do 8 rewirów; każdy rewir posiadał swego komisarza rewirowego (uczastkowyj komisar), podległego komisji.

W r. 1870 komisje włościańskie przemianowano na urzędy gubernjalne do spraw włościańskich (gubernskoje po krestjanskim dielam prisutstwje), należące do rządu gnbernjalnego i działające pod bezpośredniem przewodnictwem gubernatora, względnie vice-gubernatora. Urzędom tym podlegali komisarze powiatowi (ujezdnyje komisary), dawniejsi rewirowi. 1 kwietnia 1871 r. komitet urządzający został zniesiony, przyczem główny zarząd spraw włościańskich przeniesiono z Warszawy do Petersburga, do oddziału ziemskiego ministerstwa spraw wewnętrznych.

[1]) Termin urzędowy.

Wobec znajdującej się obecnie w toku reformy rolnej i niezałatwionych sporów serwitutowych akta włościańskie posiadają pierwszorzędne w chwili bieżęcej znaczenie i są przedmiotem codziennego zapotrzebowania tak ze strony urzędów państwowych, jako też licznych osób prywatnych.

Akta te obejmują sprawy, wynikłe z ukazu 2 marca (19 lutego) 64 r. o uwłaszczeniu włościan w Królestwie Polskiem, jako to—zażalenia i spory między dziedzicami a włościanami o prawa włościan do służebności pastwiskowych i leśnych, prawa nieznane ani w Europie Zachodniej, ani w Rosji i przyznane włościanom polskim za radą Murawjewa w celach wyłącznie politycznych; następnie sprawy, dotyczące oddzielenia gruntów włościańskich od folwarcznych, poświadczenia różnorodnych układów dobrowolnych między stronami, modyfikacji tabel i t. p.

Tabele, wydzielone z ogólnego kompleksu aktów włościańskich, znajdujących się w Archiwum Państwowem, stanowią nadzwyczaj cenny i mający ogromne znaczenie aktualne zbiór w ilości około 1200 pozycyj.

Tabele dzielą się na likwidacyjne i nadawcze (dannyja). Tabele likwidacyjne służyły jako podstawa do uregulowania tytułu własności włościan do nabytych na mocy ukazu 2 marca (19 lutego) 1864 r. gruntów od osób prywatnych oraz praw do służebności i użytków; jednocześnie określały wysokość odszkodowania czyli indemnizacji właścicieli gruntów za zniesione powinności włościańskie. Tabele te przedstawiane bywały przez samych dziedziców, komisje zaś włościańskie sprawdzały je, prostowały i na zasadzie ustalonego w ten sposób stanu regulowały stosunki wzajemne między dziedzicami a włościanami.

W majątkach rządowych, klasztornych i wogóle poduchownych, których grunta przechodziły w ręce włościan, za podstawę uregulowania tytułu własności służyły nie tabele likwidacyjne, lecz nadawcze (dannyja), układane przez komisarzy włościańskich i komisje włościańskie.

Archiwum posiada tabele miast, miasteczek, osad, dóbr i wsi następujących powiatów: bialskiego, biłgorajskiego, chełmskiego, garwolińskiego, hrubieszowskiego, janowskiego, konstantynowskiego, krasnostawskiego, lubartowskiego, lubelskiego,

łukowskiego, puławskiego, radzyńskiego, siedleckiego, sokołowskiego, tomaszowskiego, węgrowskiego, włodawskiego i zamojskiego.

Z p-tu lubelskiego znajdują się w Archiwum tabele następujących miejscowości: Abramowice, Białka, Biskupice, Budzyń, Bystrzejowice, Bychawa, Bychawka, Chmiel, Czechów, Czerniejów, Emiljanów, Gierniak-Lipniak, Głusk, Hajdów, Jabłonna, Jakubowice Końskie, Jaszczów, Kiełczewice, Konopnica, Krępiec, Krężnica, Łagiewniki, Łaszczów, Mełgiew, Mentów, Minkowice Górne i Dolne, Młodziejów, Moszna, Motycz, Niedrzwica, Olszanka, Osmolice, Palikije, Pliszczyn, Ratoszyn, Rury Brygidkowskie, Sieprawice, Siestrzewitów, Skubicha, Sługocin, Sobieszczany, Sporniak, Świdnik, Tatary, Wieniawa, Wojciechów, Wzgórze, Zemborzyce, Żabia Wola.

4 AKTA KOMITETU OCHRONY LASÓW (Liesoochranitelnyj komitet).

Poczynają się od r. 1898 i kończą r. 1914. Dotyczą sposobu zachowania lasów, zatwierdzenia planów gospodarstwa leśnego, dozoru nad wykonywaniem cięć i upraw w lasach, spraw dotyczących szkód leśnych i t. d.

5. AKTA KOMISJI LUBELSKIEJ DO SPRAW STOWARZYSZEŃ. 1906 — 1915 r. (Prisutstwje po diełam ob obszczestwach).

Komisja ta ustanowiona została na mocy przepisów tymczasowych z dn. 4/17 marca 1906 r., które wszakże utrzymały się nadal bez zmiany. Składała się z vice-gubernatora, zarządzającego izbą skarbową, prokuratora i trzech prezesów sądów gminnych z wyborów, zaproszonych przez gubernatora, a przy sprawach stowarzyszeń zawodowych także z inspektora fabrycznego, gubernjalnego lub okręgowego, i inżyniera górniczego [1]).

Akta komisji zawierają cenny materjał do dziejów ruchu społeczno-oświatowego b. gubernji lubelskiej i dotyczą działalności:

---

[1]) Analizę przepisów z dn. 4/17 marca 1906 r. patrz u Kutrzeby „Historja ustroju Polski po rozbiorach", t. I, str. 224 — 225.

a) stowarzyszeń kulturalno-oświatowych: „Polskiej Macierzy Szkolnej", „Światła", Bychawskiej „Samopomocy", Ireńskiej „Szkoły", związków katolickich, czytelni i bibljotek społecznych, oddziałów warsz. t-stwa polskiej kultury, polskiego t-stwa krajoznawczego, t-stwa wstrzemięźliwości „Przyszłość", muzeum lubelskiego i inn.;

b) związków zawodowych: nauczycieli, techników, kupców, rzemieślników, handlowców, robotników cukrowni, robotników przemysłu metalowego i żelaznego, pracowników gorzelnianych, stolarzy, cieśli, murarzy, drukarzy i odlewaczy czcionek, szewców, szwaczek, młynarzy, ogrodników, kelnerów, organistów im. św. Stanisława b-pa;

c) towarzystw i kółek rolniczych: lubelskiego towarzystwa rolniczego, kółek im. Staszica, koła t-stwa zjednoczonych ziemianek, t-stwa wzajemnej pomocy pracowników rolnych i inn.;

d) stowarzyszeń politycznych: klubu narodowo-demokratycznego, oddziału polskiego towarzystwa postępowego, towarzystwa równouprawnienia kobiet polskich;

e) towarzystw dobroczynnych: konferencji pod wezwaniem św. Wincentego à Paulo, t-stwa gniazd sierocych, Bychawskiego „Samarytanina" i inn.;

f) towarzystw artystyczno-muzycznych: „Harmonji", miłośników sceny, miłośników teatru polskiego i inn.;

g) towarzystw sportowo-gimnastycznych: „Sokoła", cyklistów i inn.;

h) towarzystw straży ogniowej.

6) LISTY STANU SŁUŻBY (formularnyje spiski) URZĘDNIKÓW RZĄDU GUBERNJALNEGO LUBELSKIEGO.

7. KSIĘGI BUDŻETU M. LUBLINA i MIAST POWIATOWYCH GUBERNJI LUBELSKIEJ.

8. KSIĘGI KONTROLI PASZPORTÓW KRAJOWYCH i ZAGRANICZNYCH.

9. AKTA ORYGINALNE OSOBOWE I IMIENNE SPISU LUDNOŚCI Z R. 1897.

INWENTARZE, KATALOGI i SKOROWIDZE.

Sposób przechowywania aktów rosyjskich, obecny stan ich, przedewszystkiem zaś szczegółowe spisy, katalogi i skorowidze, sporządzone za czasów administracji rosyjskiej i zajmujące obecnie, po rozsegregowaniu, uporządkowaniu i zinwentaryzowaniu, czternaście szaf, świadczą o zadawalniającej organizacji archiwum gubernjalnego w Lublinie w latach 1867—1915.

Porządek, jaki panował w Archiwum, naruszony widocznie został dopiero w r. 1915, przy wybieraniu i pakowaniu niezakończonych podlegających ewakuacji, aktów. Największy nieład zastały obecne władze polskie właśnie w działach, dotyczących ostatnich przed wojną światową czasów. Niewątpliwej dezorganizacji, a częściowo nawet zatraceniu uległo archiwum rosyjskie podczas okupacji austrjackiej.

Inwentarze, katalogi, spisy i skorowidze do działu III-go Archiwum Państwowego dzielą się na dwie nierówne grupy: na pozostawione przez rosjan i na ułożone po r. 1918. Za czasów rosyjskich spisy i katalogi sporządzane bywały zwykle przy oddawaniu aktów z poszczególnych registratur do ogólnego archiwum gubernjalnego. Katalogi te posiadają w wielu wypadkach podpisy urzędników oddających i odbierającego archiwisty ówczesnego.

1. Katalogi pozostawione przez rosjan.

a) Dla rządu gubernjalnego: krótkie streszczenia rozstrzygnięć czyli decyzyj rządowych; alfabetyczne wykazy spraw; spisy osób aresztowanych—politycznych i kryminalnych; spisy osób, pozostających pod dozorem policyjnym jawnym i tajnym, listy płacy duchowieństwa rzymsko - katolickiego.

b) Dla wydziałów rządu gubernjalnego, kancelarji gubernatora, komisji do spraw stowarzyszeń i komitetu ochrony lasów: rejestry pism wchodzących i wychodzących oraz wykazy spraw w porządku alfabetycznym.

Nie wszystkie wszakże wymienione rejestry i wykazy są w komplecie. Jednocześnie znajdują się nieliczne wykazy aktów przez Archiwum nieposiadanych. Nie posiada Archiwum aktów lubelskiego towarzystwa popierania wstrzemięźliwości (popeczytelstwo o narodnoj trezwosti), lubelskiego oddziału rosyjskiego towarzystwa dobroczynności, lubelskiego komitetu towarzystwa opieki nad rannymi i chorymi żołnierzami (komitet obszczestwa popeczenja o ranenych i bolnych woinach), lubelskiego gubernjalnego komitetu sanitarnego, lubelskiego i iwangrodzkiego komitetu Czerwonego krzyża.

c) Dla komisyj włościańskich i urzędu do spraw włościańskich w Lublinie: opisy spraw komisyj lubelskiej i krasnostawskiej od r. 1864, spisy rozstrzygnięć (decyzyj) wskutek skarg na wyroki sądów gminnych 1866 — 1870; opisy spraw urzędu gubernjalnego lubelskiego do spraw włościańskich, do r. 1909; wykazy aktów granicznych tegoż urzędu; wykazy aktów lubelskiego zjednoczonego zarządu gubernjalnego i komitetu ochrony lasów, do r. 1913; wykazy ksiąg rozstrzygnięć urzędu dla spraw włościańskich, do r. 1912; wykazy dzienników i ksiąg ekspedycyjnych, do r. 1913.

2. Sporządzone po r. 1919.

a) Skorowidze do części rosyjskich wykazów aktów włościańskich.

b) Katalog kartkowo-alfabetyczny tabel likwidacyjnych i nadawczych.

c) Katalog kartkowo-alfabetyczny rejestrów pomiarowych (nieukończony).

d) Katalog kartkowo-alfabetyczny list stanu służby urzędników rządu gubernjalnego lubelskiego.

e) Katalog systematyczny aktów komisji lubelskiej do spraw stowarzyszeń.

ROZDZIAŁ IV.

NABYTKI OD R. 1919.

Akta zebrane w kraju i rewindykowane z Rosji.—Przekazanie starostwom ksiąg ludności i korespondencji powiatowej. — Akta dyrekcyj szkolnych. Organizacja dyrekcyj w r. 1864. Podział administracyjny Królestwa Polskiego a granice dyrekcyj szkolnych chełmskiej, lubelskiej i siedleckiej. — Szkoły ludowe, średnie żeńskie, prywatne męskie i żeńskie.—Szkolnictwo rządowe i prywatne w Lublinie. — Dzieje i akta gimnazjum rządowego męskiego w Lublinie. — Akta urzędów gubernjalnych do spraw włościańskich chełmskiego i siedleckiego oraz komisarzy powiatowych. — Plany. — Akta: lubelskiej rady gubernjalnej dobroczynności publicznej i rad powiatowych gubernji lubelskiej; komisji chełmskiej do spraw stowarzyszeń; urzędów gubernjalnych chełmskiego i siedleckiego; konsystorza chełmskiego; izby skarbowej w Lublinie; urzędu akcyzy; inspektora podatkowego. — Varia. — Inwentarze i katalogi.

Gromadzenie archiwaljów, porozrzucanych przez rosjan przy ewakuacji w r. 1915 oraz przez okupantów, jak również gromadzenie tych aktów, które uznane zostały przez władze polskie za podlegające włączeniu do Archiwum Państwowego w Lublinie, rozpoczęło się zaraz po zorganizowaniu tegoż Archiwum w końcu 1918 r.

Segregowanie i katalogowanie nowych nabytków uskutecznia się kolejno, wedle ich aktualnego znaczenia i w miarę sił personelu archiwalnego.

Nabytki otrzymane drogą rewindykacji z Rosji, jak wspomniano już we wstępie do pracy niniejszej, zaczęły napływać do Archiwum od r. 1922. Pierwszy transport przybył do Lublina 27 października tegoż roku.

Nabytki te bądź zawierały dopełnienia do archiwaljów, objętych przez władze polskie w r. 1918, bądź były całkiem nowemi działami. Więc plany, tabele likwidacyjne, akta siedleckiego zarządu gubernjalnego i siedleckiej komisji włościańskiej uzupełniły w znacznym bardzo stopniu dawniejszy stan posiadania Archiwum. Z aktów zaś chełmskich — zarządu gubernjalnego, komisji i komisarzy do spraw włościańskich, komisji do spraw stowarzyszeń — uformowane zostały nowe, dotychczas nieistniejące, działy.

Z różnych miejscowości kraju akta napływają dotychczas. W r. 1925 Archiwum Państwowe otrzymało akta m. Kazimierza nad Wisłą, zawierające akta magistratu miejskiego, księgi i akta kasy ekonomicznej miasta, jako to dowody do rachunków kasy z różnych funduszów, regestry forszusów i depozytów kasy, akta urzędu skarbowego miasta, akta uchwał rad familijnych, księgi do zapisywania osób, znajdujących się pod dozorem policyjnym i t. p.

Oczekiwane są w najbliższej przyszłości akta miasta Łukowa, b. szkoły realnej w Równem oraz komisarza do spraw włościańskich p-tu lubelskiego.

Część otrzymanych w latach 1922 — 1923 z Rosji aktów przekazana została jedenastu starostwom województwa lubelskiego, mianowicie: bialskiemu, biłgorajskiemu, chełmskiemu, hrubieszowskiemu, janowskiemu, konstantynowskiemu, krasnostawskiemu, radzyńskiemu, tomaszowskiemu, włodawskiemu i zamojskiemu.

Starostwom przekazano księgi ludności stałej z metrykami i innemi do nich dowodami, korespondencję ogólną powiatową i gminną w sprawach dotyczących paszportów, szkół, szpitali, więzień, kwaterunku, szarwarku i wszelkich podatków, spisy poborowe, opisy asekuracyjne budowli (ocenocznyja strachowyja opisi stroenjam), akta kancelaryj naczelników powiatowych, księgi rozstrzygnięć czyli decyzyj zebrań gminnych i t. p.

Nabytki od r. 1919 dzielą się na działy:

1. NOWE AKTA SZKOLNE 1867 — 1915.

A. Akta dyrekcyj szkolnych chełmskiej, lubelskiej i siedleckiej.

Po stłumieniu powstania styczniowego szkolnictwo w Królestwie Polskiem urządzone zostało na wzór rosyjski. Ukazy cesarskie z dn. $\frac{30 \text{ sierpnia}}{11 \text{ września}}$ 64 r., wydane w Jugenheim pod Darmsztadtem i znane stąd pod nazwą ukazów jugenheimskich, ustanowiły zasady organizacji zakładów naukowych w Królestwie. Ukazy te zawierały przepisy, dotyczące organizacji dyrekcyj szkolnych, szkół początkowych, gimnazjów i progimnazjów żeńskich oraz niektórych innych zakładów naukowych.

Królestwo Polskie podzielone zostało na 10 dyrekcyj szkolnych [1]).

Na czele każdej dyrekcji postawiono „dyrektora szkół", przemianowanego następnie na „naczelnika dyrekcji". Dyrektorowie mieli „zwierzchnictwo nad wszystkiemi znajdującemi się w obrębie właściwej dyrekcji rządowemi i publicznemi zakładami naukowemi", tak niższemi, jak i średniemi, więc szkołami początkowemi oraz gimnazjami i progimnazjami męskiemi i żeńskiemi. Przełożonych gimnazjów i progimnazjów nazywano odtąd inspektorami. Do dyrektorów szkół należał również „ciągły nadzór nad wszelkiemi prywatnemi zakładami naukowemi" [2]).

Wobec tego, że sprawy, dotyczące części naukowej i należące dotychczas do zakresu działania wydziału administracyjnego urzędów gubernjalnych, przeszły na dyrektorów szkół, względnie naczelników dyrekcyj,—oddziały wyznań religijnych i oświecenia publicznego w wydziałach administracyjnych rządów gubernjalnych zostały zniesione.

Do dyrekcji lubelskiej zaliczono w r. 1864 powiaty lubelski i łukowski; do chełmskiej — krasnostawski, hrubieszowski i zamojski; do siedleckiej—siedlecki, radzyński i bialski.

W r. 1869, w związku z nowym podziałem administracyjnym Królestwa, granice dyrekcyj szkolnych uzgodnione zostały z granicami nowych dziesięciu (zamiast dotychczasowych pięciu)

[1]) Dz. Praw Kr. Polsk., t. LXII, str. 450—453.
[2]) Ibid., str. 334—405.

gubernij, wskutek czego z dyrekcyj lubelskiej i chełmskiej uformowano jedną chełmską dyrekcję z siedzibą w Lublinie; siedlecka zaś dyrekcja, do której w r. 1864 zaliczono tylko trzy powiaty, odpowiadała odtąd wszystkim dziewięciu powiatom gubernji siedleckiej.

Stan ten trwał do r. 1912, kiedy to, w związku z organizacją gubernji chełmskiej i skasowaniem gubernji siedleckiej, postanowiono znieść dyrekcję szkolną siedlecką i zorganizować dyrekcję lubelską, oddawszy pod jej zarząd sprawy szkolnictwa gubernji lubelskiej w nowych jej granicach, dyrekcja zaś chełmska w granicach ustanowionych dla gubernji chełmskiej poddana została odtąd kijowskiemu okręgowi naukowemu [1]).

Pod zwierzchniem zawiadywaniem dyrekcyj szkolnych znajdowało się, jak już powiedziano, całe szkolnictwo niższe oraz średnie żeńskie, a przez pewien czas i męskie.

W szkole ludowej na mocy ukazu z dn. $\frac{30 \text{ sierpnia}}{11 \text{ września}}$ 1864 r. językiem wykładowym miał być język „rodowity" (art. 49), tylko „na żądanie właściwych mieszkańców dodaje się nauka czytania i pisania po rusku" (art. 50) [2]). Lecz już w r. 1871 naukę czytania i pisania po rosyjsku uczyniono przedmiotem obowiązkowym. Od r. 1885 język rosyjski stał się językiem wykładowym. Dopiero po ukazie tolerancyjnym z dn. 17/30 kwietnia 1905 r. uczyniono pewne ustępstwa na rzecz języka polskiego, a mianowicie pozwolono na wykładanie tegoż po polsku [3]).

Co do szkolnictwa średniego, to wspomniane wyżej ukazy jugenheimskie, ustanawiające podstawowe zasady organizacji szkolnictwa w Królestwie, rozwinięte zostały w szczegółach „Ustawami o średnich zakładach naukowych w Królestwie Polskiem" z dn. 5/17 stycznia 66 r. [4]).

O gimnazjum rządowem męskiem będzie powiedziano niżej.

---

[1]) Akta lub. dyrekcji szkolnej. Nr. 39: „Po mieroprijatjam swiazannym s obrazowanjem nowoj chołmskoj gubernii"; Akta chełmskiej dyrekcji szkolnej, Nr. 36, 37, 37a: Protokóły oddawczo-odbiorcze aktów chełmskiej i siedleckiej dyrekcyj szkolnych z r. 1913.

[2]) Dz. Pr. Kr. Polsk., t. LXII, str. 353—355.

[3]) Swod Zakonow. Prodołż. 1912 r., t. XI, art. 396, prim. 2, p. 2.

[4]) Dz. Pr. Kr. Polsk., t. LXIV, str. 23—303.

Gimnazjum rządowe żeńskie w Lublinie otworzone zostało w r. 1865 [1]) w gmachu po-pijarskim (obecnie seminarjum nauczycielskie męskie na placu Bernardyńskim) i posiadało z początku 6, później 7 klas [2]).

Szkolnictwo prywatne (t. zw. „szkoły bez praw") przedstawia się bardzo okazale w aktach Archiwum, szczególnie po r. 1905, t. j. po wydaniu ukazu cesarskiego o wykładaniu przedmiotów w języku polskim, z wyjątkiem nauki języka rosyjskiego, geografji i historji Rosji, a od r. 1908 całej geografji i całej historji, co do których zarządzono, że wykładów przedmiotów tych nie mogą prowadzić osoby pochodzenia polskiego [3]).

Na szczególne wyróżnienie zasługują w dziale tym akta dotyczące zakładów, utrzymywanych przez „Macierz Szkolną"

---

[1]) Taką datę podaje Łopaciński, op. cit., str. 60. — Według półurzędowego wydawnictwa „Kalendar' dla uczytelej na 1914 — 1915 ucz. god", cz. II, SPB (Kirchner), str. 235, poz. 1356, gimnazjum żeńskie miało istnieć w Lublinie od r. 1860.

[2]) Poprzednio wyższym żeńskim zakładem naukowym w Lublinie była pensja pp. Wizytek, nosząca oficjalną nazwę „Instytut prywatny naukowy żeński w stopniu szkoły wyższej płci żeńskiej" i pozostająca pod bezpośrednim dozorem dyrektora gimnazjum lubelskiego męskiego. Najwcześniejsza znajdująca się w aktach Archiwum („Archiwum Wojewódzkie", sygn. 284 — 285) data, dotycząca szkoły tej, odnosi się do r. 1829. W tym właśnie roku, 22 stycznia, pensja czyli szkoła wyższa zgromadzenia pp. Wizytek otworzona została „n a p o w r ó t" w gmachu klasztornym pp. Wizytek przy ulicy Św. Duskiej, Nr. 358; posiadała 3 klasy oprócz wstępnej i znajdowała się pod kierownictwem siostry Heleny Kamińskiej, przełożonej tegoż klasztoru, pełniącej jednocześnie obowiązki ochmistrzyni pensji.— 29 stycznia 1838 r. „Wizytki zmieniły lokal swego pomieszczenia wraz z pensją i przeniosły się do nowowyrestaurowanego klasztoru pp. Brygidek na ulicę Namiestnikowską" (raport siostry Kamińskiej do dyrektora gimnazjum lubelsk. z dn. 7.II 1828 r.). Kamińska pełniła obowiązki przełożonej szkoły jeszcze w roku 1861; w r. 1862 na czele szkoły stanęła przełożona pp. Wizytek siostra Marja-Jakóbina Koszutska. — 1 listopada 1863 r. szkoła ta otrzymała upoważnienie na otwarcie 5-klasowej pensji r z ą d o w e j. 12/24 stycznia 1865 r. przełożoną mianowana została b. guwernantka pensji, posiadajaca dyplom instytutu Aleksandryjsko - Maryjskiego wychowania panien w Puławach, Eleonora Berowska. Wtedy też pp. Wizytki usunęły się od wykładu nauk na pensji.

[3]) Swod Zakonow, Prodołż. 1912 g., t. XI, cz. I, art. 3742, primieczanje 1: proizwoditsia na russkom jazykie, ne możet byt' poruczaemo licam polskago proischożdenja.

i „Światło", więc dwóch uniwersytetów — „Ludowego" („Macierzy") i „Dla wszystkich" („Światła"), szkół, ochronek, czytelni, bibljotek i t. p. Akta te uzupełniają się aktami archiwum komisji lubelskiej do spraw stowarzyszeń, o których była już mowa w rozdziale poprzednim.

Akta dyrekcyj szkolnych, chełmskiej, lubelskiej i siedleckiej, dzielą się na trzy grupy: akta treści ogólnej, akta dotyczące szkół poszczególnych i akta personalne.

Grupa pierwsza zawiera spisy szkół, listy nauczycieli, etaty szkół, korespondencję naczelników dyrekcyj z okręgiem naukowym warszawskim, wiadomości statystyczne o szkolnictwie, sprawozdania roczne naczelników dyrekcyj i przełożonych szkół, programy wykładów, wiadomości o bibljotekach szkolnych, o stypendjach, poborach, składkach emerytalnych i t. p.

W tymże dziale znajdują się materjały, dotyczące nastroju ludności polskiej podczas pierwszej rewolucji w Rosji, strajku szkolnego 1905 — 1906 r., nauczania tajnego; zbiór materjałów do mapy narodowościowej i wyznaniowej Chełmszczyzny; korespondencja poufna i tajna o ruchu wyznaniowym w szkołach z wyszczególnieniem liczby „uporstwujuszczich", „twerdych" i „netwerdych" w prawosławiu; instrukcje w sprawie wykładu języka polskiego i religji rzymsko-katolickiej; charakterystyki „agenturne" składu nauczycielskiego, katechetów i t. p.

Grupa druga obejmuje akta poszczególnych zakładów naukowych, jako to szkół średnich rządowych, powszechnych miejskich i wiejskich, kantoratów ewangelickich, chederów żydowskich i zakładów szkolnych prywatnych. Do tej grupy dołączono plany budynków szkolnych, sprawy dotyczące przyznania szkołom przez gminy gruntów, zapisów na rzecz szkół, akta rachunkowości, poborów nauczycielskich, składek emerytalnych i t. p.

Grupa trzecia zawiera akta personalne nauczycieli i urzędników dyrekcyj szkolnych, więc akta stanu służby (formularnyje spiski), akta nominacyjne, dowody osobiste, podania o posady, zaświadczenia prawomyślności politycznej i t. d. Do tegoż działu włączone zostały dyplomy i patenty szkolne, poświadczenia z praktyki nauczycielskiej oraz metryki chrztu.

W nowych aktach szkolnych dotyczą Lublina akta następujące:

1) Akta szkół początkowych męskich i żeńskich, —ogólnych, katolickich, prawosławnych, grecko-unickich, ewang.-augsburskich, marjawickich, żydowskich, kolejowej, więziennej.

2) Akta szkół niedzielno-rzemieślniczej i niedzielno-handlowej z klasą rysunkową.

3) Akta kursów wieczorowych dla terminatorów rzemieślniczych.

4) Akta dotyczące gimnazjum żeńskiego, 1865 — 1915 r., ze znacznemi jednak lukami [1]).

5) Akta seminarjum duchownego rzymsko-katolickiego.

6) Akta szkół i innych zakładów naukowo-oświatowych „Macierzy Polskiej" i „Światła".

7) Akta dotyczące gmachów pojezuickich.

8) Akta dotyczące domu zarobkowego.

9) Akta dotyczące szkół prywatnych: Albrycht — 7 kl. żeńska, Arciszowej—4 kl. żeńska, Bartoszewskiej, Bielakowej, Borawskiej-Juchtman, Brodowskiej, Brodt — wiecz. kursy dla dorosłych żydów, Chlebcewicz, Chmielewskiego — 8 kl. męska, Chołmskiej, Cusznajder — wiecz. żyd., Czarnieckiej — 7 kl. żeńska, Czerwińskiej, Czuma—na Czechówce, Czychanowa—4 kl. męska, Daniłowicz, Dąbrowskiej Marji, Dąbrowskiej Stefanji-Konstancji, Decjusz Marji, Decjusz Stanisławy, Doborzyńskiej, Domańskiej, Dylewskiego—kursy kaligrafji, Dziekońskiej, Dziewulskiego, Fajnzylberg — 4 kl. żyd., Falęckiego — 4 kl. męska, Frank, Gałęzowskiej, Giejsztor, Gilewicz, Gnyszyńskiej-Zalewskiej, Goldberga Abrama, Goldberg Szejny, Golejewskiej, Golędzinowskiej, Goroch, Grad, Grende, Grzędzińskiej, Guldyn, Gurynowej, Hofner—8 kl. żyd., Jakubowskiej, Jarnuszkiewicza—4 kl. realna męska, Jarzębkiewicza, Jeżewskiego — dla głuchoniemych, Kałużyńskiej, Kapitonowa, Kijoka, Klamborowskiej-Paszkowskiej, Klinkowsztejna — 8 kl. męska żyd., Konarskiej, Kratowskiej, Kwiatkowskiej, Latosińskiej, Lebedyńskiego, Lece-

[1]) Akta te zawierają ogólną korespondencję chełmskiej dyrekcji szkolnej w sprawach, dotyczących gimnazjum rządowego żeńskiego w Lublinie, archiwum zaś tegoż gimnazjum zostało wywiezione w r. 1915 do Rosji i dotychczas nie wróciło.

wicz, Lederer, Lisowskiej, Łaparewicz, Łęczowskiej — 4 kl. żeńska, Majzels, Mandelkern-Grodt, Mejer, Michałowskiej, Minz, Murawskiej, Nakoniecznej, Naramowskiej, Nejmanowicz — 4 kl. żyd., Niecięgiewicz, Niewiarowskiej, Olszowskiej—na Kośminku, Orłowskiej, Ostachiewicz, Ostrowskiej, Osuchowskiego — 4 kl. męska, Parysiewicz, Perł Rebeki, Perła Kalemana, Petrykowskiej—4 kl. żeńska, Petruszewa i Szlezyngiera — pensjonat 4 kl. męski, Piotrowskiej, Podgrabińskiej, Prażmowskiej, Radzikowskiej, Rajdeckiej—rzemieślnicza, Rozenbandt, Rozenberg, Rozenblat, Rożańskiej, Sajkiewicza—4 kl. męska, Sassa, Sęczkowskiej-Terpiłowskiej, Śliwińskiego, Smoleńskiej — 4 kl. żeńska, Sobolewskiego—szkoła muzyczna, Sobolewskiej—4 kl. żeńska, Solonowicza, Sosnkowskiej, Stadtman, Stryta — gimnazjum męskie, Szabelskiej Katarzyny, Szabelskiej Leontyny, Szabelskiej - Starnawskiej Marji, Świerczyńskiej, Teodorowicza, Teskiego — przy cukr. „Lublin", Tokarzewskiej, Tołwińskiego — realna 4 kl., t-stwa wzajemnej pomocy rzemieślników i handlowców, Tosio, Urbańskiego — szkoła rysunkowa, Walter, Wasilewskiej, Wasserzweig, Weinberg, Wieleckiej — 7 kl. żeńska, Wojciechowicz, Wołodko, Zacharewicz, Zajdenman, Zalewskiej Marji, Zalewskiej Michaliny, Zielińskiej, Zylberberga Jakóba-Mordki, Zylberberga Józefa, Zyngier.

B. Akta gimnazjum rządowego męskiego w Lublinie.

Dzieje. Nazwa gimnazjum męskiego w Lublinie spotyka się w aktach po raz pierwszy w r. 1808. Początek zaś swój gimnazjum rządowe lubelskie bierze od r. 1582, kiedy to biskup krakowski, Bernard Maciejowski, otworzył w Lublinie kolegjum jezuickie, utrzymywane przez oo. Jezuitów do r. 1773. Między 1773 a 1776 rokiem kolegjum to przeobrażone zostało na zakład państwowy i przemienione na „wyższą szkołę podwydziałową", wkrótce potem „wydziałową" czyli średni 6-o klasowy zakład naukowy z 7-o letnim kursem, odpowiadający mniej więcej pod względem programu nauk późniejszemu gimnazjum. W r. 1808 szkoła ta otrzymała nazwę „gimnazjum cesarsko-królewskiego"; w r. 1810—„szkoły akademickiej"; w r. 1811— „departamentowej"; w r. 1818 — „wojewódzkiej"; w r. 1832 —

„tymczasowo-wydziałowej"; w r. 1833—„gimnazjum wojewódzkiego"; w r. 1862 gimnazjum zreformowano na „liceum", które istniało tylko dwa lata; w r. 1865 wskrzeszono gimnazjum; od r. 1866 było to gimnazjum klasyczno-realne, od r. 1869 „klasyczne"; od początku roku szkolnego 1872—73 zastosowano do gimnazjum lubelskiego ogólną ustawę gimnazjalną z r. 1871 i wyjęto je z pod zarządu dyrekcji szkolnej. Na czele gimnazjum lubelskiego stanął dyrektor, podległy okręgowi naukowemu warszawskiemu, względnie kuratorowi okręgu [1]). Język rosyjski, jako przedmiot nauki, wprowadzony został od 1833—34 roku szkolnego; na wzór zaś rosyjski gimnazjum lubelskie zostało zreformowane wkrótce po zniesieniu w r. 1864 liceum lubelskiego [2]).

Akta gimnazjum lubelskiego męskiego dzielą się na następujące grupy:

1) Akta dotyczące części naukowo-wychowawczej, internatu i gmachu szkolnego. — Sprawozdania roczne. — Korespondencja. — Buchalterja.

2) Personalja nauczycieli i uczniów. — Spisy uczniów. — Konduity. — Zapisy stypendyjne.

3) Akta komisyj egzaminacyjnych przy gimnazjum.

4) Akta bibljoteki gimnazjalnej (katalogi, inwentarze).

5) Akta zakładów naukowych rządowych i prywatnych podległych władzy dyrektora gimnazjum.

2. AKTA WŁOŚCIAŃSKIE.

Do wymienionego w rozdziale III zbioru aktów włościańskich przybyły od r. 1919 akta urzędów gubernjalnych do spraw włościańskich chełmskiego i siedleckiego oraz komisarzy włościańskich 11-tu powiatów: bialskiego, biłgorajskiego, chełmskiego, hrubieszowskiego, konstantynowskiego, krasnostawskiego, lubartowskiego, tomaszowskiego, węgrowskiego, włodawskiego i zamojskiego.

[1]) Okrąg naukowy warszawski, kierowany przez kuratora, podlegającego ministerstwu oświaty w Petersburgu, utworzony był w r. 1839, zniesiony w r. 1861, przywrócony w r. 1867 po skasowaniu komisji rządowej oświecenia publicznego.

[2]) Akta gimnazjum lubelskiego, Nr. 426/4: „Istoriko-statisticzeskoje obozrenje lublinskoj mużskoj gimnazji"; Łopaciński, op. cit., passim.

3. PLANY.

Po objęciu archiwum pogubernjalnego przez obecny zarząd ujawniono 47 rozmaitych planów. Wskutek rewindykacji z Rosji aktów ewakuowanych z Lubelszczyzny pierwotny zbiór ten wzrósł do 2000 numerów (3000 arkuszy). Są to przeważnie plany w-dztwa lubelskiego, mianowicie zbiorowe dóbr ziemskich, poszczególnych folwarków, wsi, dróg, kolejek, mostów; następnie plany miast, miasteczek i osad, gmachów publicznych, domów prywatnych, kościołów, ulic; wreszcie regulacyjne plany rzek, fortyfikacyjne, niwelacyjne i inne.

Co do samego Lublina, to w Archiwum znajdują się plany miasta i jego części, posiadłości pobernardyńskiej, pokapucyńskiej, popijarskiej, domów duchowieństwa świeckiego, gruntów kasy miejskiej, magazynu solnego, młyna parowego, posiadłości Vettera, Bronowic, Kalinowszczyzny, Ponigwody, Rur, Tatar, Wieniawy.

W tymże zbiorze znajdują się nieliczne plany Warszawy (więzienie), Krakowa (niwelacyjny, plan plantów), Łodzi (części miasta), Pabjanic (z r. 1824), Zgierza, Siedlec i t. d.

4. AKTA LUBELSKIEJ RADY GUBERNJALNEJ DOBROCZYNNOŚCI PUBLICZNEJ I RAD POWIATOWYCH GUBERNJI LUBELSKIEJ (SOWIETY OBSZCZESTWENNAGO PRIZRIENJA) 1870 — 1914.

Rady dobroczynności publicznej, zorganizowane na mocy „Ustawy o zarządzie zakładów dobroczynnych" z dn. 19.VI 1870 r.[1]), podlegały ministerstwu spraw wewnętrznych. Pod ich zarządem pozostawały szpitale oraz zakłady dobroczynne, jako to schroniska, przytułki, ochrony i t. p.

Punkt 31 ustawy głosił, że „zakłady dobroczynne, urządzone kosztem funduszów lubelskiego towarzystwa dobroczynności, podlegają ogólnej kontroli rady gubernjalnej lubelskiej dobroczynności publicznej".

W Archiwum Państwowem przechowują się:

Akta ogólne rady dobroczynności publicznej w Lublinie. Akta szpitali lubelskich: św. Jana Bożego, św. Józefa, św. Win-

[1]) Dz. Pr. Król. Polsk., t. LXX, str. 198—241.

centego, żydowskiego. Akta „domu schronienia" św. Ducha w Lublinie, żydowskiej ochrony dla dzieci i sali ochrony starozakonnych w Lublinie.

Akta ogólne rad powiatowych.

Akta szpitali i zakładów dobroczynnych: w Białej—szpital św. Karola Boromeusza, szpital pp. miłosierdzia; w Hrubieszowie: „dom schronienia" św. Ducha i św. Mikołaja, szpital św. Aleksandra Newskiego, szpital św. Jadwigi i Edmunda, szpital żydowski; w Janowie—szpital; w Krasnymstawie—„dom schronienia", szpital św. Franciszka-Ksawerego; w Kraśniku—„dom schronienia"; w Kryłowie—„dom schronienia"; w Puławach—szpital św. Karola; w Szczebrzeszynie—„dom schronienia", szpital św. Katarzyny.

Akta rad dobroczynności publicznej, aczkolwiek niezbędne dla rewindykacji majątków szpitalnych i dobroczynnych, nie są jeszcze doprowadzone do należytego porządku.

5. AKTA KOMISJI CHEŁMSKIEJ DO SPRAW STOWARZYSZEŃ.

Dotyczą działalności:

A. 244-ch stowarzyszeń spożywczych.

B. 63-ch drobnych rolniczo - gospodarczych.

C. Kółek rolniczych im. Staszica; towarzystw wzajemnej pomocy pracowników rolnych; zjednoczonych ziemianek; popierania przemysłu ludowego; stowarzyszeń mleczarskich.

D. Związków zawodowych: pracowników cukrowni, gorzelni, stolarskiego, ciesielskiego i pokrewnych zawodów, przemysłu żelaznego, murarzy i cieśli.

E. Towarzystw oświatowych (b. nielicznych): „Światło"—w Hrubieszowie, Rejowcu, Szczebrzeszynie, Tomaszowie i Udryczach; „Trzeźwość"—w Chodywańcach; Krajoznawcze—w Chełmie; bibljoteka i czytelnia—w Zamościu.

F. Towarzystw muzyczno - dramatycznych—w Białej, Zamościu i Zwierzyńcu.

G. Towarzystw dobroczynności, pomocy ofiarom wojny, pomocy w nieszczęśliwych wypadkach.

H. Kas pożyczkowo - oszczędnościowych w Zamościu i w Ordynacji Zamojskiej.

I. Drużyn pożarowych w Jarczewie, Ostrowie i Stężycy.

K Stowarzyszeń sportowych.

L. Stowarzyszeń rosyjskich: rosyjskiego t-stwa rolniczego Chełmszczyzny i Podlasia, rosyjskiego t-stwa patrjotycznego Chełmszczyzny i Podlasia, oddziałów „sojuza ruskago naroda" w Chełmie, Konstantynowie, Matczach i Skrychiczynie.

M. Towarzystw protestanckich i żydowskich, oświatowych i dobroczynnych.

6. AKTA URZĘDÓW GUBERNJALNYCH CHEŁMSKIEGO I SIEDLECKIEGO.

Akta urzędu gubernjalnego siedleckiego dotychczas nie są uporządkowane. Wydzielono tylko i skatalogowano listy stanu służby (formularnyje spiski) urzędników tego urzędu.

Akta urzędu gubernjalnego chełmskiego, otrzymane z Rosji w zupełnym nieładzie, porozrzucane i poprute, stopniowo segreguje się i systematyzuje. Ujawnione już zostały cenne akta tajne z czasów wojny światowej, najnowsze—do r. 1918—akta, dotyczące kościołów w Chełmszczyźnie, funduszów i majątków tychże, szpitali, przytułków, ochron; wykazy i plany dróg bitych wszystkich powiatów b. gubernji chełmskiej i t. d.

Ze względu na ujawnienie w aktach wydziału lekarskiego urzędu gubernjalnego chełmskiego znacznej ilości dyplomów i aktów osobistych lekarzy i sił pomocniczych lekarskich, farmaceutów i drogerzystów, pracujących obecnie w Chełmszczyźnie, okazało się koniecznością niezwłoczne skatalogowanie całego wydziału lekarskiego tegoż urzędu. Praca ta została już uskuteczniona. Wydzielono również i skatalogowano listy stanu służby urzędników chełmskiego urzędu gubernjalnego.

7. AKTA KONSYSTORZĄ CHEŁMSKIEGO.

A. Akta dawnego konsystorza chełmskiego i brzeskiego grecko-unickiego i prawosławnego.

a) Akta osobiste księży.

b) Akta gruntowe i serwitutowe, plany, spisy tabelaryczne, inwentarze i t. p. cerkwi i kościołów grecko - katolickich 133 parafij. Akta i dokumenty erekcyjne tychże cerkwi i kościołów.

Akta wizyt kanonicznych i dziekańskich. Akta kapituł: brzeskiej (1655 — 1796), przemyskiej (1687), lwowskiej (przywileje i bulle, 1775—1877), klasztorów: pijarów chełmskich (1669 — 1865) i bazyljanów lubelskich (1811—1848). Akta zawierające postanowienia władz najwyższych krajowych (1564 — 1864). Sprawy małżeńskie (1815 — 1863) i rozwodowe (1723 — 1815). Akta dotyczące zmiany obrzędów (1775 — 1846), zakonników (1786—1863), szkół, szkółek i szpitali (1843—1854). Wiadomości statystyczne o parafjach, cerkwiach i duchowieństwie (1796—1864), dzienniki czynności, raporty perjodyczne i t. p.

c) Księgi aktów religijnych: urodzin, zapowiedzi, małżeństw i zejścia.

d) Spisy zmarłych kapłanów.

B. Akta warszawskiego konsystorza prawosławnego, przeważnie z pierwszej połowy XIX w.

C. Akta chełmskiego konsystorza prawosławnego od r. 1904 do 1915.

D. Akta chełmskiego zarządu duchownego w. XIX.

Akta konsystorjalne, posiadające pierwszorzędne znaczenie do historji unji, są rozsegregowane i stopniowo katalogują się. Do działu A ułożone już zostały katalogi kartkowe alfabetyczne i rzeczowe.

Z ogólnego kompleksu aktów konsystorjalnych wydzielono liczne t. zw. „klirowyja wiedomosti", zawierające układane podług ustalonego szablonu sprawozdania roczne o cerkwiach, ich założeniu, funduszach, utensyljach, domach parafjalnych, ziemi cerkiewnej, bibljotekach, jak również o znajdującym się przy cerkwiach klerze.

8. AKTA IZBY SKARBOWEJ W LUBLINIE.
(Kazennaja Pałata).

Izba skarbowa otworzona została w Lublinie 1 lipca 1869 r. Przekazano jej czynności skarbowe, załatwiane dotąd w wydziałach skarbowym, dóbr rządowych i prawnym urzędu gubernjalnego [1]).

Akta izby skarbowej zawierają patenty na przedsiębiorstwa handlowe i przemysłowe, sprawy, dotyczące wykroczeń

[1]) Dz. Pr. Król. Polsk, t. LXIX, str. 196—227.

przeciw ustawie handlowej, sprawy stemplowe, sprawy majątków, przechodzących na rzecz rządu, liczne materjały, dotyczące kontroli nad handlem i przemysłem w Lublinie i gubernji lubelskiej.

Dotychczas z aktów tych wyłączono : 1) akta personalne urzędników izby skarbowej i 2) akta dotyczące podatku gruntowego dworskiego.

9. AKTA URZĘDU AKCYZY (akciznoe prawlenje).

Zawierają materjały, dotyczące monopolu wódczanego i tytuniowego, akcyzy na przedmioty użytku, wykroczeń przeciwko ustawie o akcyzie, podań i zezwoleń na wyszynk wódki i piwa, kontroli nad pędzeniem i sprzedażą tychże oraz nad sprzedażą przedmiotów obanderolowanych.

Pozostają nieuporządkowane.

10. AKTA INSPEKTORA PODATKOWEGO (podatnoj inspektor).

Dotyczą spraw płatników podatków państwowych, opodatkowania przedsiębiorstw handlowych i przemysłowych, rewizji ksiąg handlowych i t. p.

Pozostają nieuporządkowane.

11. V A R I A.

W otrzymanych z Rosji od r. 1922 transportach ujawnione zostały teki, zawierające obszerną kolekcję wycinków z gazet rosyjskich, dotyczących rewolucji marcowej 1917 r.; liczne wzory nielegalnej literatury socjalistycznej, rosyjskiej i zakordonowej (paryskiej, wiedeńskiej, berlińskiej, amerykańskiej); akta 1917—1918 r., dotyczące położenia uchodźców polskich w Rosji; protokóły zebrań związku polaków wojskowych w Rosji z tychże lat; protokóły posiedzeń chełmskiego komitetu ukraińskiego w sprawie wyłączenia Chełmszczyzny ze sfery działania komisji likwidacyjnej do spraw Królestwa Polskiego.

INWENTARZE I KATALOGI.

Oprócz starych, otrzymanych wraz z aktami konsystorza chełmskiego, wykazów (opisi stołow), wykazów oddawczych

(opisi sdaczi w archiw) i indeksów do aktów konsystorza, wszystkie inne wymienione poniżej inwentarze i katalogi sporządzone zostały już po r. 1922.

1. Do nowych aktów szkolnych:

Katalogi książkowe systematyczno-alfabetyczne do aktów dyrekcyj chełmskiej, lubelskiej i siedleckiej.

Katalog kartkowy alfabetyczny do aktów personalnych dyrekcji siedleckiej.

Katalog książkowy systematyczny do aktów gimnazjum lubelskiego męskiego.

Katalog kartkowy alfabetyczny do aktów personalnych tegoż gimnazjum.

2. Do aktów włościańskich:

Inwentarze aktów urzędów do spraw włościańskich chełmskiego i siedleckiego.

Inwentarze aktów komisarzy powiatowych do spraw włościańskich.

Katalog kartkowy alfabetyczno-geograficzny do aktów komisarzy włościańskich powiatów biłgorajskiego, chełmskiego i tomaszowskiego.

3. Do planów:

Katalog książkowy systematyczny.

Katalog kartkowy alfabetyczno-geograficzny.

4. Do aktów komisji do spraw stowarzyszeń:

Katalog książkowy systematyczny.

5, Do aktów zarządów gubernjalnych chełmskiego i siedleckiego:

Katalog książkowy alfabetyczny list stanu służby (formularnyje spiski) urzędników.

Katalog książkowy systematyczny wydziału lekarskiego chełmskiego zarządu gubernjalnego.

Katalog kartkowy alfabetyczny do aktów personalnych tegoż wydziału.

II.

DAWNE KSIĘGI MIEJSKIE LUBELSKIE.

I.

DAWNE KSIĘGI MIEJSKIE LUBELSKIE.

Czas powstania ksiąg.—Przechowywanie przywilejów.—Księgi.—Manipulacja kancelaryjna: indukta, protokół, raptularze, farrago. — Acta haereditaria. — Przechowywanie ksiąg.— Przepisywanie.—Rewizja ksiąg. — Stan ksiąg. — Pismo.—Rysunki.—Format.—Oprawa.—Język.—Pisarze.—Treść ksiąg: I—II. Księgi wójtowsko-ławnicze i radzieckie. — III. Księgi wydatków i dochodów. — IV Księgi złoczyńców. — Varia. — Dodatek: Zakres kompetencji ławy i rady według „Ugody" 1651 r.

Czas powstania ksiąg. Daty założenia ksiąg miejskich w Lublinie ustalić narazie nie da się. Najdawniejsza księga, która się dochowała do czasów naszych, pochodzi z lat 1465—1475 i zawiera akta sądu wójtowskiego.

Wskazówkę na egzystencję ksiąg jeszcze w w. XIV mamy uboczną w księdze wójtowskiej za lata 1528—1547.

Obywatel lubelski, Jan Lubomelski, złożył w sądzie wójtowskim w r. 1528 akta, wyjęte z ksiąg, które „infausto eventu una cum ipsa civitate... in cinerem ac favillas redacta... optavit ut earundem litterarum ex libro, ut prefertur, iampridem exusto extractarum, tenor et series ad acta haereditaria regestraretur"[1]).

[1]) Ioannes Lubomelski. Nobilis et famatus Ioannes Lubomelskij ciuis Lublinensis, attendens acta ciuilia hereditaria infausto eventu vna cum ipsa ciuitate, iam transacto tempore, in cinerem ac fauillas redacta fuisse, sibi sueque posteritati officiosissime consulens coram hoc iudicio personaliter constitutus obtulit certas litteras sigillo scabinali iurato et autentico obsignatas et roboratas integras, non cancellatas, nec abrasas, minimeque in aliqua sui parte suspectas, bona sua hereditaria intra et extra muros ciuitatis Lublin iacentia, concernentes,

Otóż w liczbie tych złożonych wyciągów była rekognicja opata Łysogórskiego rezygnacji młyna i prawa połowu ryb, którą „consules civitatis Lublinensis recognoscunt sabbato proximo post festum beati Andreae apostoli anno domini 1396" (2.XII). Jest to wskazówka na wiek XIV.

W znajdującej się w Archiwum księdze p. t. „Constitutiones seu arbitria ac plebiscita senatusque consulta civitatis Lublinensis ex vetustissimis eius libris recollecta per M. Luca notarium eiusdem civitatis anno Domini 1532", na miejscu pierwszem jest uchwała z r. 1408, która ustanawia statuta dla miasta: Noverint quibus expedit singuli et universi quod nos consules de anno presenti videlicet Nicolaus Kilhaw, Mathias Troczky, Nicolaus Zaczek Philippowicz ex voluntate et libero arbitrio omnium seniorum et tote comunitatis fecimus et statuimus statuta nostre civitatis, cum adiutorio nostrorum antiquorum consulum ut premittitur, propter meliorem pacem retinendam et quis eorum infregerit et non servaverit penam demeretur, ut in quolibet articulo continetur in infrascriptis.

Przechowywanie przywilejów. Co do samego Archiwum, to musiało ono być zaprowadzone, w tej lub innej postaci, z chwilą nadania przez Władysława Łokietka w roku 1317 Maciejowi z Opatowca wójtostwa lubelskiego a miastu prawa magdeburskiego.

Przywilej ten wraz z innemi przywilejami, tyczącemi Lublina, przechowuje się obecnie w skarbcu m. Lublina. Dziś to archiwum dyplomów i przywilejów jest w miejscowem połączeniu ze skarbcem miejskim.

KSIĘGI. Najdawniejsza księga lubelska, jaka się dochowała, zawiera acta advocatialia za lata 1465—1475. Dutka 29 ctm. × 11. Oprawa późniejsza. Rękopis papierowy,

optauit ut earundem litterarum ex libro, vt prefertur, iampridem exusto extractarum tenor et series ad acta hereditaria regestraretur. Iudicium itaque animaduertens ipsius nobilis et famati domini Ioannis Lubomelskij peticionem fore honestam ac rationi consonam, ipsas litteras ut dictum est, transscribere et hiis actis hereditariis introducere admisimus, consensimus et indulsimus, presentibusque ipsum iudicium admisit, consensit et indulsit. Quarum de verbo ad verbum series est talis vt sequitur.

nieliczbowany. Na karcie 1 nl.: Anno Dni MCCCCLXV r. ludicium bannitum celebratum fuit feria IV post invocavit (6.III) per advocatum Iohannem Midlnik et scabinos supratactos. Acta iudicii-resignationes bonorum cum recognitionibus. Tytuły sesyj sądu wójtowsko-ławniczego zwykłe: iudicium legale, iudicium bannitum expositum, i. b. compulsum, i. b. exhibitum per advocatum etc., i. hospitale, i. hospitale et extravagans, i. opportunum, i. magnum expositum, i. b. expositum civile, i. magnum, i. b. subdelegale, i. b. compulsum legale expositum etc. f. 6 ante reminiscere (rok 1468, III. 11), i. generale.

Na k. 3 spotykamy termin całkiem nieznany—I u d i c i u m m a g n u m p o w i a t e k expositum feria quarta post Elizabeth. Ten wyraz p o w i a t e k stale się powtarza. K. 8: Expositio P o w i a t e k Iudicii magni celebrata per advocatum et scabinos; k. 16, rok 1466: Iudicium Baniti Iudicii p o w i a t e k; k. 131, rok 1472: Iudicium expositum alias p o w y a t e k; k. 155, rok 1474: Iudicium expositum alias p o w y a t e k.

To wyrażenie w formie „s ą d p o w i a t k o w y" spotkaliśmy jeszcze raz w księdze miejskiej miasta Markuszowa, ale już w w. XVI: K. 7. Sand Gaini p o w i a t k o w i obichodzoni yest w pierwsy piatek po S. Iagnieszce w roku 1587. Ten termin spotyka się dwukrotnie w r. 1591 tamże.

W księdze pierwszej lubelskiej mamy stwierdzenie faktu apelacji do sądu najwyższego grodu krakowskiego. Pod r. 1475 mamy notę: Nota bene, quod a festo sancti Venceslai martiris anno ut supra Iudicia bannita non erant celebrata ob hoc quia per quendam Iohannem de Schydlowiecz aduocatus Stanislaus Kielkassa (sic!) et scabini moderni ad ius supremum Castri Cracoviensis erant cittati una cum actis iudicialibus et ideo in iure supremo decisum decretum fuit quod nimius iuste idem Iohannes de Schidlowiecz cittaverit (F-o 171).

Ogółem dochowało się 298 dawnych ksiąg m. Lublina z lat 1465—1801. Są to: 1) Acta advocatialia et scabinalia, 2) Acta consularia, 3) Acta perceptorum et expensorum omnium, 4) Acta criminalia maleficorum i 5) Acta iurisdictionum: Konopnicy, Probostwa farnego (Praepositurae S. Michaelis Archangeli), Gorajszczyzny, Podzamcza lubelskiego (acta subcastrensia) i Czwartku.

Manipulacja kancelaryjna. Księgi wójtowsko-ławnicze i radzieckie zawierają cztery główne działy: induktę, protokół, raptularz i farrago.

1. Indukta w księgach wójtowsko-ławniczych nosi tytuł: Acta actorum, w radzieckich zaś: Acta actionum, zwykle z podtytułami, szczegółowo wymieniającemi zawartość księgi, więc acta manifestationum, relationum, oblatarum, plenipotentiarum, protestationum, controversiarum, obligationum, membranarum, acticationum, roborationum, taxationum, visionum, donationum, cessionum, venditionum, intromissionum, quietationum, resignationum etc.

2. Protokół. Manipulacja kancelaryjna miejska znacznie różniła się w Lublinie od manipulacji grodzkiej i ziemskiej. Ścisły podział ksiąg miejskich lubelskich na induktę i protokół nie daje się przeprowadzić na całej przestrzeni lat, objętych przez księgi lubelskie.

Obok protokółów w powszechnie przyjętem znaczeniu tego wyrazu, więc zapisek radzieckich i wójtowskich w pierwszej ich redakcji, przekreślonych na znak przepisania ich do indukty, spotykamy w księgach m. Lublina znaczną ilość niewątpliwych indukt—czystopisów w pełnej, prawnie ustalonej formie a zatytułowanych: Protocollon inscriptionum.

Urzędnik kancelaryjny, prowadzący owe czystopisy, niewłaściwie nazwane protokółami, nazywa się inducentem. W księdze wójtowsko-ławniczej Nr. 40 z lat 1779—1781 mamy exempli gratia „Protocollon inscriptionum iudicii advocatialis et scabinalis civitatis Lublinensis... inducente nobili domino Burzyński."

Archiwista lubelski Dobrzelewski w 1-ej połowie wieku ubiegłego bez względu na tytuł, jaki dawano księgom tym w dawnej kancelarji: Acta actorum, względnie actionum, lub protocollon inscriptionum—wszystkie je nazywa induktą[1]).

Dla wieku XVIII posiadamy zwykłe protokóły spraw wójtowskich i radzieckich, takież, jakie prowadzone były w grodzie

[1]) Nota Dobrzelewskiego z d. 20 września 1841 r. w A. A. - S. N 74, 1630—1631 r. Tu i dalej A. A. - S., oznacza Acta advocatialia et scabinalia, A. C. — Acta consularia.

i ziemstwie. W początkach wieku tego protokóły wpisów i dekretów łączono często w jednej księdze. Z biegiem czasu, gdy pod wpływem prawa ziemskiego zaczęto w kancelarji miejskiej naśladować system ziemski, następuje ścisły podział protokółów dekretowych i wpisowych zarówno w sądzie i urzędzie wójtowskim, jak i radzieckim.

3. Raptularze podręczne noszą w księgach lubelskich tytuł: „Protocollon causarum et actionum iudicii et officii advocatialis", wzgl. consularis, i przechodzą z biegiem czasu w podobneż raptularze magistratu lubelskiego. W raptularzach tych, jak objaśniają ówczesne księgi, znajduje się „brevis et succincta delineatio et connotatio diversarum causarum, actionum, processuum, decretorum, inscriptionum aliorumque actuum iudicialium ...coram Magistratu Lublinensi expeditorum, ...ad ampliorem et ornatiorem cancellariae copiam et stylum ubi res poposcerit reducenda"[1]), albo „manuale causarum civilium omnium et singularum nec non diversarum inscriptionum et resignationum per iudicium civile Lublinense decisarum et susceptarum"[2]). Raptularze te zawierają wszelkie inskrypcje „in quacunque generaliter iuris forma recognitae" [3]).

4. „Farrago actorum" pozostaje w najbliższym związku z „protocollon causarum" i przeplata się czasem z nim w jednej i tej samej księdze. Mało różniąc się od protokółów pod względem treści i formy, farrago przedstawia „formulare variarum inscriptionum, controversiarum, variorumque processuum in forma et styllo cancellariae redactarum" [4]).

[1]) A. C., № 130, 1653 r.

[2]) A. A.-S., № 64, 1648—49 r.

[3]) A. A.-S., № 62, 1643 r.—We wstępie do katalogu Archiwum akt dawnych m. Krakowa, str. XV, czytamy: „Protocolla causarum... są rodzajem podręcznych raptularzy, w których zaciągano sprawy urzędu radzieckiego w streszczeniu lub bruljonie, tworząc pierwszą redakcję aktów. Sprawy tu notowane należą co do treści do różnych kategorji; obok inskrypcyj spotykamy tu spory, uchwały senatu, notatki o sejmikach miejskich, przyjęcia nowych obywateli i t. d. Z raptularzy tych pisarz radziecki rozdzielał zapiski według materji, wciągał do specjalnych bruljonów, a dopiero z tych przepisywał do ksiąg głównych. Raptularze te zawierają często zapiski, które nie weszły do ksiąg głównych, stąd też przedstawiają uzupełnienie działalności rady miejskiej".

[4]) A. A.-S., № 79, 1648—54.

Acta haereditaria. Zarówno z akt wójtowskich, jak i radzieckich wypisywano i przepisywano do specjalnych ksiąg acta haereditaria perpetuarum inscriptionum, resignationes, inscriptiones reemptionales, donationes, advitalitia etc. Doszły do nas trzy takie księgi wyciągów z akt wójtowskich 1608 — 1642 r. i jedna z ksiąg radzieckich 1647—1652 [1]).

Przechowywanie ksiąg. O pomieszczeniu ksiąg lubelskich posiadamy wiadomości dopiero z drugiej połowy w.XVIII. W r. 1756 „kamienicę miejską..., wedle Archidjakonji będącą, w której Archiwum miejskie zdawna lokowane zostaje", uznano za wymagającą niezwłocznej reparacji. Reparację tę postanowiono uskutecznić z prowentów miejskich i jednocześnie poproszono wójta lubelskiego Józefa-Jana Silkiewicza „do sporządzenia archivi" [2]).

W 20 lat później, 21 grudnia 1776 r., „panowie prezydent i rada, wójt i ławica, tudzież honesta communitas", zszedłszy się na ratuszu wielkim „z okazji w wielkim zdawna nieporządku będącego miasta archiwum", mianowali Franciszka Rejnbergiera archiwistą miejskim z płacą 200 zł. rocznie i zalecili mu „dystyngwowanie" aktów per ferias, dies et annos oraz oprawienie tychże sumptu aerarii civitatis[3]).

Uchwała władz miejskich z d. 21 grudnia 1776 r. rzuca pewne światło na panujące w ówczesnem Archiwum stosunki. Stwierdzono mianowicie wtedy, że „do uczynienia porządku (w Archiwum)... przeszkodą staje się... wielość z Archiwum pobranych akt, a u szl. Józefa Pieniążka ławnika, a wójtowskiego i radzieckiego aktualnego pisarza, ad praesens znajdujących się"; Pieniążkowi polecono zwrócić wszystkie akta na dzień 15 stycznia 1777 r.

Tegoż 21 grudnia 1776 r. uchwalono, aby „każdy obywatel, jakąkolwiek bądź funkcją i dostojnością miasta zaszczyca-

[1]) Skonfrontowawszy księgę № 103, zawierającą acta haereditaria z lat 1620—1636, z odnośną induktą akt wójtowsko-ławniczych w celu przekonania się o tożsamości treści haereditariów z ogólnemi aktami wójtowsko-ławniczemi i radzieckiemi, znaleźliśmy wszystkie sprawy wspomnianej księgi № 103 w A. A.-S. №№ 11—18.

[2]) Lauda prezydenta i rady m. Lublina, 1726 — 1794 r.,pag. 80—81.

[3]) Ibid., pag. 156—159.

jący się, wszelkie akta, przywileje, reskrypta miastu lub obywatelom służące, quoviscunque praetextu u nich znajdować się mogące", na dzień 15 stycznia 1777 r. do Archiwum oddał[1]).

W r. 1781 dla Archiwum miejskiego, w którem de novo stwierdzono „wielki nieporządek i niedostatek", wypuszczona została „stancja w ratuszu miejskim, na dole okna w tył mająca, dla układania i spisowania porządnego akt". Archiwistą mianowany wtedy został Kajetan Konopka z pensją 200 zł. rocznie oraz z prawem „wolności kwerendy z tychże akt, ktoby potrzebował, i od tych zapłacenie temuż"[2]).

Przepisywanie. Księgi lubelskie bywały niekiedy układane powtórnie prawdopodobnie z powodu pewnych przekroczeń formalnych ówczesnej kancelarji miejskiej, dostrzeżonych przy rewizji ksiąg przez delegowanych ad hoc rewizorów. Tak, np., akta wójtowsko-ławnicze z lat 1682—1687 zostały „conscripta et connotata ratione falsificationis actorum iudicii palatinatus Lublinensis"[3]).

Rewizja ksiąg. Na mocy niezmiernie ciekawej dla dziejów walki o demokratyzację miasta „Ugody", zawartej między pospólstwem m. Lublina a magistratem panów radziec w r. 1651, rewizja ksiąg miejskich winna była odbywać się co rok, a to w celu, „aby xięgi, które memoriam rerum actorum zachowując posteritati tradunt, były jaknajlepiej spisowane". Officia utraque miały panów pisarzów swoich „serjo napominać, aby acta porzą̨nnie (sic!) spisywali, a introligowanie ich sumptu civitatis podług dawnego zwyczaju ma bydź, a któryby będąc admonitus correcte akt nie pisał, tedy aut iure ma bydź adductus, abo officio privatus". „A iż po te czasy—czytamy dalej w tejże ugodzie 1651 r. — od lat dwudziestu kilku acta pp. radziec nie są pisane, tedy ma magistratus consularis omnino

[1]) Ibid., pag. 156—157.

[2]) Ibid., pag. 195—198.

[3]) A. A.-S., № 23a. Niezrozumiałym natomiast pozostaje wyjątkowy, zdaje się, fakt powtarzania całej indukty A. A.-S., № 32, z lat 1743 — 1750, w induktach A. A.-S, №№ 31 i 34. Sprawy i tu, i tam wpisane są dosłownie, w zupełnie jednakowej formie.

curare, aby pomienione acta intra biennium ad minimum ab actu praesenti były porządnie spisane y introligowane"[1]).

Stan ksiąg. Czystopisy, które doszły do nas, zachowały się w stanie zadawalniającym; w znacznie gorszym protokóły i farrago, szczególnie z okresu wojen kozackich w drugiej połowie w. XVII. Kilka ksiąg z tego czasu pogniło lub zostały uszkodzone w takim stopniu, że całkowicie lub częściowo nie nadają się do korzystania. Od połowy w. XVII zaczynają się również największe luki w indukcie, które nie zawsze dają się uzupełnić z innych działów — z protokółów i farrago. Nie posiadamy, np., wcale indukty A. A.-S. z lat 1647—1660, 1663—1681, 1688—1697.

Pismo. Czystopisy pisane są starannie, nawet kaligraficznie, i dowodzą ogromnie mozolnej pracy, przerywanej tylko tempore pestilentiae.

...Siluerunt iura Themisque,

Pestis in urbe furens dum sua iura facit[2]).

W protokółach i farrago pismo pobieżne i mocno nieczytelne, najgorsze w księgach z połowy w. XVII.

Rysunki. W czystopisach często spotykamy artystycznie wykonane inicjały tytułowe. winjety, herby miasta, alegoryczne wizerunki Trójcy św. i t. p.; najozdobniejsze są czystopisy z czasów Zygmunta III. Pierwsza karta księgi lub rozdziału zaczyna się często po znaku krzyża św. od życzeń pomyślności dla władz przełożonych (ut immensa Maiestas divina incolumes sospitesque diutissime eos servet) oraz pobożnych sentencyj i maksym, np. Laus Deo semper; Religio, pietas, virtus et alma fides i t. p.

Inducent ówczesny wypisywał, że littera est fidissimus memoriae custos, podtrzymywał swój zapał skleconym w kancelarji rymem: ego sum ille, qui non timet mille i urozmaicał swą żmudną pracę bądź rysunkami na marginesach karty, bądź wierszykami w rodzaju:

[1]) A. C., № 177, 1647—1652.
[2]) A. A.-S., № 12, 1621—1623 r.

Płaczcie angeli, płaczcie duchy święte,
Radość nam dzisia i wesele wzięte;
Płaczcie nad grobem, w którym położony
Boga naszego Syn jednorodzony,
Płaczcie i ryby i wielorybowie,
Płaczcie syreny, płaczcie delfinowie[1]).

A próbując pióro, odnotowywał: próba pióra, kałamarza, atramentu i pisarza u dobrego gospodarza.

Format. 9 starszych ksiąg, mianowicie dwie wójt.-ławnicze z lat 1465 — 1475 i 1516 — 1531, dwie radzieckie 1535—1537 i 1614—1643 (acta institarum), cztery maleficorum i jedna Konopnicy przedstawiają t. zw. dutki, rozmiaru 30x12 ctm. Księga expensów miejskich 1758—1780 r. ma format 38x16 ctm. Księga konstytucyj miejskich 1532 r.—40x16. Pozostałe księgi wszystkie prawie f°—30x21 ctm.

Oprawa. Księgi oprawione były w półskórek prawdopodobnie w drugiej połowie w. XVIII; na niektórych znajduje się nota: compactum a. 1783. Oprawa zachowała się w dobrym naogół stanie.

Język. W księgach Lublina, jako miasta wielkiego, spotykamy przeważnie język łaciński; są zapisy po polsku i — w małej ilości — po niemiecku.

Pisarze. Na kartach tytułowych indukty lub w środku, u góry karty, wymieniane są często nazwiska pisarzy (notarii) i inducentów, przy których lub przez których księgi miejskie zostały ułożone. Więc księgi wójtowsko-ławnicze w. XVII były spisane przeważnie sub notariatu Mikołaja Żórawskiego, Jana Lisowskiego, Alberta Lewickiego, Piotra Zakulskiego, Stanisława Konopnicy, Dominika Niźnikiewicza (peste demortuus) i Stanisława-Szymona Kukro. Księgi XVIII w. — sub notariatu Franciszka Lisiewicza, Michała-Mateusza-Karola Klossa, Stanisława Groźnickiego, Józefa Pieniążka, Franciszka Reinbergiera.

TREŚĆ KSIĄG. I—II. Księgi wójtowsko-ławnicze i radzieckie m. Lublina obejmują całokształt działalności

[1]) Rok 1679.

ówczesnych urzędów samorządu miejskiego—ławy i rady, więc sądownictwo sporne i niesporne, administrację miasta, policję i gospodarkę finansową.

Co się tyczy zakresu działalności ławy i rady oraz kompetencji urzędów tych, to ważne bardzo w sprawie tej informacje zawiera cytowana wyżej ugoda między pospólstwem (communitas) m. Lublina a magistratem pp. radziec, z której ustęp, dotyczący sądów, zamieszczamy w dodatku (str. 80—82).

Księgi miejskie lubelskie co do swej treści są dotychczas całkiem prawie nieopracowane. Indeksy posiadają tylko cztery księgi wójtowsko-ławnicze, Nr. Nr. 23b, 27—29.

Pobieżny przegląd niezliczonej masy podległych sądom miejskim spraw cywilnych i kryminalnych wskazuje przeważnie na sprawy, tyczące zwad i zwadek, obelg słownych i czynnych, sporów pieniężnych, tranzakcyj majątkowych, aktykacyj wszelakich zapisów i membran, spraw obyczajowych, zgwałceń, bluźnierstw, kradzieży, zabójstw etc.

W szeregu aktykacyj wielką mają doniosłość liczne inwentarze pośmiertne i zapisy wianowe ze szczegółowem wyliczeniem szat, klejnotów, szkła, sprzętów domowych, księgozbiorów; następnie wizje i obdukcje kamienic, sprawy cechowe, sprawy guślic i czarownic, „djabelskiemi fortelami" przywodzących ludzi do śmierci, sprawy tumultów studenckich przeciwko żydom i t. p.

III. Księgi wydatków i dochodów mają wielkie znaczenie dla poznania ówczesnej gospodarki finansowej miasta oraz dla jego topografji.

W rejestrach wydatków i dochodów Lublina XVII i XVIII w. znajdujemy zwykle pozycje stałe.

A. Wydatki.

1) Utrzymanie urzędów. Pierwszą pozycję w wydatkach zajmuje utrzymanie urzędów i służby miejskiej. Wymieniani są tu szafarze czyli ekonomowie (dispensatores seu provisores alias lonari), pisarz miejski (notarius civitatis), pisarz ważny (notarius staterae), ważni (librator staterae, staterarii), szalnik, zegarmistrz (horologista), wrotni (portularii), straż (prefecti custodiae, custodia in portis, straż nocna); następnie wła-

ściwi słudzy miejscy, czasem z dodatkiem—„których pięć": rurmistrz (aquaeductor), trębacz (tubicenator), woźny (bedellus), sługa przy lohnerji i mistrz (tortor, kat, executor); wreszcie rzemieślnicy miejscy: faber cum ceteris artificibus, specjalny kowal do rurmuzu, budny, grobelny, mostowy, pachołkowie do posług urzędów miejskich czyli cepacy[1]), surmacz (tybicen), klikon, grabarz (grabarius seu vespillo)[2]).

2) Zobowiązania. Drugą pozycję w wydatkach stanowią zobowiązania dla kościołów, na zamek i t. d., więc census hospitalis S. Spiritus, census ad beatam Virginem Mariam, census regius ad arcem („census regius burgrabiemu"), ad templum et pro musicis, altaristae do kościoła farnego, organiście, kantorowi i kalkanciście farnym, mansionariis castrensibus i t. p.

3) Przedsiębiorstwa miejskie i porządek miasta. Trzecia pozycja—wydatki na przedsiębiorstwa miejskie i porządek miasta. Tutaj są wymieniane łaźnia (balneae), blech (albatorium), cegielnia (laterefícium), woskobojnia (cerae frixatorium), karczma pod ratuszem, rurmuz. Utrzymanie miasta w porządku czyli, jak mówiono wówczas, „chędożenie miasta" (mundatio civitatis) pociągało za sobą wydatki na brukowanie (litostroton), naprawę dróg (viarum reformatio), naprawę grobli i śluz, na „burk i kamień", naprawę mostów (pontes iacentes et pensiles alias wzwody), utrzymanie ścian (moenia), baszt (pugnacula) i bram (Grodzka, Krakowska, u szańców i żóraw).

Oddzielne miejsce zajmuje w rejestrach szkoła z wydatkami na bakałarza farnego, kantora i księdza kaznodzieję.

4) Podejmowanie posłów, „prawo" etc. Czwartą pozycję zajmują wydatki na podejmowanie i odprawę posłów (nunciorum sumptus) tak koronnych, jak i cudzoziemskich, na podwody im dane, strawne, uczty (propinae), dary (dona honoraria).

---

[1]) Nazwę swą otrzymali od cepów dębowych, żelazem okutych, z któremi zawsze chodzili („Miasto Lwów w okresie samorządu". Lwów, 1896 r. Art. d-ra A. Czołowskiego, str. LXV).

[2]) Porównaj u d-ra Czołowskiego, op. cit., str. LXIII — LXV: Służba wykonawcza.

Wreszcie znajdujemy „wydatki na prawo" w grodzie, ziemstwie i na trybunale, t. zn. na prowadzenie spraw miejskich, długi popłacone za rok i różne wydatki (expensae communes), exempli gratia—„chłopom co z miasta wyganiali ubogich przechodnich, trzema—złot. 3".

B. Dochody.

1) Czynsze. W rejestrach dochodów miasta pierwsze miejsce zajmują czynsze: census domorum et hortorum, targowe (foralia), sztukowe, szafarskie, mostowe (pontale), strygielne (strichgelt—od sprzedaży sukna na łokcie[1]), korcowe, wodne (pod r. 1629: „wodne od browarów przez szafarza młodszego"), składne („składowe alias depositorium"), złotowe (od win), łokciowe (od bud w rynku), tragarne („od malwazji i wina według przywileju i puszczania", „tragarne od spuszczania wina", „od wina, które spuszczano do piwnic", „od wina przez szafarza", „tragarne od liny" lub „linowe"), browarne, kwartniki od miodu i piwa.

2) Arendy. Druga pozycja dochodów — to „percepta arend miejskich", więc od łaźni, blechu, woskobojni, wagi pod ratuszem, postrzygalni, składu żelaznego, smoły, „karczmy pod ratuszem i z groszem piwnym", szubienicy dzierżawionej przez czas dłuższy przez niejakiego Paźbierowskiego, i od kata (tortor), o ile bywał wypożyczany na potrzeby innych miast. Opłaty te pobierano w trzech ratach: na Gromnicę, na Świątki i na św. Szymona i Judę.

3) Mieszkania i kramy. Trzecia pozycja—dochód z mieszkań oraz t. zw. budne i oknowe — od kramów towarowych (institae), bud i budek szklarskich, czapniczych, rymarskich, solnych, od jatek zarówno rzeźniczych, jak piekarskich, szewckich, powroźniczych i t. p., pod jatką bowiem rozumiano wtedy wogóle budę kupiecką.

4) Czynsze od cechów. Czwarta pozycja—czynsze od różnych cechów. Pod rokiem 1629 znajdujemy adnotację: „od cechów, których jest 20, po złotemu przez woźnego". W następnych latach, w miarę doskonalenia się i specjalizacji rzemiosł, liczba cechów znacznie bardzo wzrasta.

[1]) Monum. medii aevi, t. IV, str. LXIX.

Czynsze płacono kwartalnie: na Popielec (dies Cinerum), Świątki (Pentecostes), św. Krzyża (Crucis) i św Lucji (Luciae).

Podatki, najczęściej spotykane w naszych księgach, są: pogłówne, podymne i półpodymne, czasem z podziałem na 1) z pustych kominów i 2) z kominów używanych, szos, quadruple, donativa i ofiara 10 grosza, następnie wszelakie składki — na powtórną kontrybucję szwedzką w r. 1703, na uczynienie satysfakcji burmistrzom i różnorodne naglące potrzeby miasta; wreszcie składki specjalnie żydowskie. Rzeczą ciekawą byłoby zestawienie na podstawie materjału, zawartego w aktach perceptorum et expensorum, ogromnych sum, wydanych w w. XVIII przez miasto na porcje, racje i inne potrzeby wojska rosyjskiego[1]).

Moderacja podatków i składek miejskich układana bywała według dzielnic i ulic. Zwykle wymieniają się z początku właściwe miasto, następnie przedmieścia, wreszcie juryzdyki miejskie. W niektórych rejestrach posiadamy wykazy osobowe płatników z wyszczególnieniem nazwisk imion i rodzaju zajęcia danej grupy płatników, więc właścicieli domów, wzgl. osób prawnych władających nieruchomością, lokatorów każdego domu, cechmistrzów, towarzyszy różnego rzemiosła, kupców i przekupniów miejskich oraz „tych, którzy w mieście nie mieszkają, a w mieście handlują", „Litwy", „Szotów" i t. d.

Topografja miasta. Acta perceptorum et expensoram zawierają nazwy dawnych ulic, zachowane w znacznej swej części do dnia dzisiejszego. Spotykamy: Rynek, ulicę Jezuicką, Dominikańską, Grodzką (platea Castrensis), Rybną (pl. Piscatoria), Olejną alias Różaną, Kowalską, Podwale, Żmigrod, Szpitalną alias Ciasną za św. Duchem. Spotykamy również ulice bez określonej nazwy, figurujące w aktach jako platea qua itur ad plateam Piscatoriam, platea qua itur ad aedem Virginis Mariae i t.d. Następnie wymieniane są—Krakowskie Przedmieście i juryzdyki miejskie.

Juryzdyk w aktach pierwszej połowy XVIII w. naliczyliśmy 19: Panny Marji ulica, Podzamcze, Żydzi, Probostwo farne,

[1]) Porównaj z wiadomościami o gospodarce finansowej m. Krakowa we wstępie J. Szujskiego do „Najstarszych ksiąg i rachunków m. Krakowa". Monum. medii aevi, t. IV, str. L, LI, LXVIII—LXX.

Bursacki grunt, Słomiany rynek, Sierakowszczyzna, Białkowska Góra, Czwartek, Prebenda św. Mikołaja, Zebrzydowski grunt, oo. Bazyljanów, Zdrojewszczyzna, Wieniawa, oo. Augustjanów, oo. Karmelitów trzewikowych—Nowy Świat, oo. Dominikanów obserwantów, Gorajszczyzna do Wieniawy, Kotarbszczyzna oo. Franciszkanów.

IV. Księgi złoczyńców zawierają zeznania czyli konfessaty vi torturarum exquisita in carceribus publicis subpraetorianis oraz wyroki w sprawach tych. Indagowani w t. zw. „kaźniach" czyli „męczarniach" bywali zwykle trzykrotnie rozciągani na kole (tracti) i trzykrotnie przypiekani ogniem (usti igne); rzadziej spotykamy inne sposoby torturowania, np. odcięcie prawej ręki. Wyroki sądu karnego miejskiego bywały nadzwyczaj surowe: przysądzano ad poenam colli, ad suspensionem in furca publica funeque (albo laqueoque) iugulationem, ad combustionem in rogo, ad dissectionem in quatuor partes et affixionem earundem partium in compitis viarum, ut oculis hominum praetereuntium notae fiant. Puniti igne bywali następnie in cineres redacti, a relegati de civitate Lublinensi przed wydaleniem rasi per animadversorem, privati auricula i t. d.

Varia. W tym dziale na szczególną uwagę zasługują:

1. Constituciones seu arbitria ac plebiscita senatusque consulta civitatis Lublinensis ex vetustissimis eius libris recollecta, a. D. 1532. Księga na pergaminie, rozpoczęta w r. 1532 i zawierająca ustawy miejskie (od r. 1408), formuły przysiąg urzędników i obywateli prawo miejskie przyjmujących, oraz wykaz szosu pobranego z domów w r. 1538.

2. Odpisy lustracyj województwa lubelskiego z lat 1564, 1570 i 1660. Pierwsze dwie księgi zawierają noty: „Z książki oryginalnej lustracji w-dztwa lubelskiego r. 1564 (1570) w Archiwum Skarbu Koronnego znajdującej się wypisano i wydano w Warszawie d. 4 m-ca marca 1788 r." Oryginały pierwszych dwóch lustracyj posiada Archiwum Główne w Warszawie.

3. Lustracja starostwa lubelskiego, oblatowana w aktach grodzkich lubelskich w r. 1759.

4. Opisanie dóbr starostwa lubelskiego, uczynione przez

dworzanina komisji skarbu koronnego Wysokińskiego 1774 r. (oblatowany oryginał).

5. Lustracja ziemi lubelskiej (starostw lubelskiego, świdnickiego, wąwolnickiego, kazimierskiego, parczewskiego oraz królewszczyzn w ziemi lubelskiej będących). 1789 r.

6. Liber privilegiorum tum decretorum tam assessorialium quam commissarialium aliorumque iurium civitati Lublinensi pro iudiciis advocatiali et scabinali serviens, ex originalibus sumptu nob. advocati et scabinorum Lublinensium perscriptus. A. D. 1763. Zawiera przywileje od r. 1317 do 1755.

7. Summarium privilegiorum, donationum, libertatumque civitati Lublinensi ab eius locatione per... principes et reges Poloniae... collatorum usque ad moderna tempora concessorum... vigore sententiae commissionis boni ordinis... per civitatem Lublinensem conscriptum a. D. 1781. Zawiera przywileje od r. 1317 do 1780.

8. Specyfikacja przywilejów i praw najj. regnantów i regnantek polskich miastu Lublinowi względem wolności od płacenia cła i myt wszelkich... po całym Królestwie Polskim jadącym kupcom nadanych... per annos spisana 1751 r. Zawiera przywileje libertatis a teloneis, od furmanki, oraz przywilej aprobationis miastu prowentu sztukowego miejskiego, od r. 1317 do 1691. Ogółem 17 przywilejów.

9. Liber iuramentorum et privilegiorum civitati Lublinensi servientium per Deodatum Faruchowicz, praeconsulem (sic!) civitatis Lublinensis comparatus 1757. Są tu roty przysiąg wójta, ławników, rajców, majstrów i starszych cechowych, szafarzy, ważników, pisarzy, prokuratora, instygatora, „kupców na starszeństwo", nowego mieszczanina przyjmującego prawo miejskie i t. d.

10. Księga przyjęć do prawa miejskiego (Acta ius civile suscipientium) 1609—1627.

11. Spisy insygniów miejskich, protokóły przy odbiorze tychże od ustępujących prezydentów etc. 1639—1720.

Instytucje nowe, powołane do życia w końcu w. XVIII, mają przeważnie protokóły sądu głównego apelacyjnego miast wolnych Rzpltej wydziału lubelskiego 1791—1792 r., akta sądu burmistrzowskiego w Lublinie 1794—1796 r., oraz akta sądu magistrackiego lubelskiego cesarsko-królewskiego z lat 1795—1797.

DODATEK.

Ustęp z „Decyzji punktów pospólstwa miasta J. Kr. M-ci Lublina z magistratem panów radziec", 11 stycznia 1651 r. (Acta haereditaria, Nr. 177, 1647—1652 r., (f-o 120—131).

(f-o 128). Sądy. Iż się wielka confusia y szkoda nie mała ludziom dla rozerwania sądow dzieie, przetoż wiecznemi czasy panowie rayce nie maią się wdawać w sądy urzędowi woytowskiemu należące, tylko to sądzić powinni, co im ex iure należy iako causas regiminis, tutoriae pupillares, distinctionis limitum et communionis parietum (visyi iednak zadnych odprawować nie powinni, ale pro expediendo do urzędu woytowskiego strony odsyłać, a po odprawieniu y wyięciu przez strony visiey authenticzney ex actis advocacialibus decisionem czynić maią). Do tego causas inhibitionis novi operis seu structurae, fisci seu iuris caduci, goscinnych ktore lub w trybunał lubo po trybunale prędkiey potrzebuią execuciey, tudziez rixarum, contentionum, tumultuum, abo gdy też sobie kto per inscriptionem albo membranam ultro forum we wszelakim sądzie y urzędzie naznaczy y przyzna. Nadto appellacie od urzędu woytowskiego do nich wytoczone y inne sprawy ex iure et privilegiis sobie należące sądzić y decidować mogą, ktore takze praeter causas regiminis et tutelares per iudicium advocaciale gdy się tam strony udadzą decidentur. Insze zaś sprawy iako successionum, haereditatum, proprietatis fundi et bonorum immobilium divisionum seu familiae herciscundae et aliae fundum tangentes, criminales, vulnerum obductionum, inventariorum,

testamentorum, arestorum y inne wszelakie sądowi woytowskiemu competenter służą. Sprawy iednak simplices et superficiales promiscue tak panom raycom iako y sądowi woytowskiemu gdzie sobie kto upodoba ad iudicandum competere powinny. Co strony zapisow — panowie rayce nie będą mogli do akt swoich przyimować zadnych zapisow takich, ktoreby alienationem fundi saperent, plenipotencie zas, zapisy proste długow y obligacyi, relacie woźnych, submissie, recognicie, cessiones iuris, protestationes non tamen criminales y ktoreby nie zachodziły causas in iudicio advocatiali coeptas przyimować mogą. Co takze wszytko y urzędowi woytowskiemu promiscue cempetere ma. Insze (v.) wszelakie zapisy iako venditionum, resignationum, intromissiones, donationes simplices mutuae et reciprocae, advitalitates, inscriptiones reemptionales, dotes, reformationes y inne wszelakie disposicie, alienationum bonorum immobilium et mobilium, testamenta, inwentarze, taxy, wisie etc.etc. sam urząd woytowski sub iudicio bannito exposito aut opportuno według potrzeby przyimować do xiąg swoich ma.

Ażeby distractia y praepedicia sądów oboiego magistratu nie była, tedy panowie rayce inszych dni oprocz srzody, piątkow y soboty, urząd zas woytowski oprocz poniedziałkow, wtorkow, czwartkow także y sobot sądow swoich odprawować nie maią, chyba gdyby sprawa goscinna abo criminalis lubo in executione dependens przypadła. A srzoda dla resignaciey bonorum immobilium podług prawa y zwyczaiu dawnego iudicio advocatiali wolna zostawać będzie. Appellacie ktore a iudicio advocatiali do magistratu wychodzą panowie rayce dwa dni tylko w tydzień to iest we srzodę y w piątek powinni sądzić, gdyż dla nie sądzenia appellacyi zwłoka wielka w sprawiedliwosci y szkoda ludziom przychodzi, oprocz appellacyi criminalnych, ktore na każdy dzień, gdy się trafi causa criminalis, może magistratus expediować. Żeby prędka mogła bydz administracia sprawiedliwosci y porządek w sądach, tedy urząd woytowski appellacyi od decretow swoich nie ma dopuszczać nikomu post curiam omisso intermedio subsellio panow radziec, lecz pierwey do nich podług prawa y dekretow Jego Kr. Mci.

Appellacie zas nie maią bydz dopusczone a levi accessorio chyba a definitiva vel vim definitivae habente sententia. A kto

się gravatum sententia urzędu woytowskiego bydz by rozumiał y przyszedłby do p. burmistrza po prosecucie, tedy in causis maioris importantiae przypozwy ad prosequentes appellationes ex cancellaria wydawane y przez woźnego officio et parti zadawane bydz maią, ktorych relacią strona tamze apud acta cancellariae abo gdzie się iey będzie podobało, przez woznego zeznaną ma coram iudicio primae instantiae produkować (129) y oną się zasłaniać, także terminum appellationis coram iudice ad quem dowodzić. W sprawach zas minoris importantiae y słowne mogą bydz prosecucie, ktore iednak przez samego woznego, a nie przez sługi, y to z wiadomoscią y pozwoleniem pana burmistrza dawane bydz maią. A iz zwykli ludzie podczas in protractionem causae ku szkodzie drugich od lada czego interponowac appellacię y prosequować onę, przetoż iesliby kto temere appellował, a w takowey appellaciey swoiey succumberet, powinien będzie nie tylko parti victrici damna et litis expensas, ale też y urzędowi ktorego naganił sententią grzywnę iednę pro poena irremissibiliter odłożyć, czego magistratus ma serio przestrzegać. Panowie rayce, gdy pro executione decreti urząd woytowski do nich stronę odeszle, maią nie odwłoczną uczynic executią y familiam, gdyby urząd tenze woytowski żądał, oney nie maią denegować, y owszem more antiquo przydać y pozwolić. Proces tak długi y dla wymysłow samych iurystow ku pożytkowi swemu a szkodzie ludzkiey wielkiey niesłusznie wymyslony ma bydz sine intermissione cum utroque magistratu skrocony, podług ktorego causae decidentur. Panowie rayce aby appellacyi we srzody y piątki przypadaiących coram officio suo bez zadney słuszney y uwazney przyczyny nie odkładali, ale one expediowali, takze y te sprawy, ktore u nich od dawnego czasu in appellationibus są ieszcze nie decidowane, finaliter et ultimate decidowali intra decursum na daley iednego miesiąca.

Concordia Magistratus cum communitate civitatis Lublinensis aprobowana przez króla Jana Kazimierza 8 sierpnia 1651 r.

II.

KONSYGNACJA KSIĄG MIEJSKICH LUBELSKICH.

I, ACTA ADVOCATIALIA ET SCABINALIA.

1. Acta actorum (inducta).

Nr.	Data.	Kart.	Nr.	Data.	Kart.
1	1465—1475	189	16	1629—1630	495
2	1516—1531	—	17	1631—1633	499
3	1528—1547	1250	18	1634—1636	486
4	1601—1603	455	19	1637—1638	560
5	1604—1606	583	20	1639	413
6	1607—1608	513	21	1640—1641	626
7	1609—1610	664	22	1642—1643	521
8	1611—1613	941	23	1643—1646	803
9	1614—1615	432	23a	1661—1662	102
10	1616—1618	906	23b	1682—1687	584
11	1619—1620	763	24	1698—1700	305
12	1621—1623	825	25	1645	158
13	1624—1625	487	26	1720—1724	458
14	1626	544	27	1725—1732	1357
15	1627—1628	690			

2. Protocollon inscriptionum.

Nr.	Data.	Kart.	Nr.	Data.	Kart.
28	1733—1737	833	36	1758—1763	379
29	1738—1742	1297	37	1763—1769	294
30	1730—1738	713	38	1770—1775	353
31	1739—1744	696	39	1776—1778	466
32	1743—1750	636	40	1779—1781	327
33	1751—1752 1747—1748	304	41	1777—1785	605
			42	1782—1785	510
34	1745—1753	686	43	1786—1788	526
35	1754—1757	440	44	1789—1794	520

3. Protocollon causarum et actionum iudicii advocatialis.

№	Data.	Kart.	№	Data.	Kart.
45	1607	—	58	1635—1636	1051
46	1608—1611	—	59	1637	373
47	1608--1612	—	60	1638	480
48	1613—1615	—	61	1640—1641	551
49	1616—1617	—	62	1643	555
50	1619	—	63	1645—1646	921
51	1618—1620	—	64	1648—1649	476
52	1622	—	65	1650—1652	529
53	1623—1626	—	66	1656—1657	292
54	1627—1629	1060	67	1659—1660	—
55	1632	620	67a	1662—1666	—
56	1633	—	68	1667—1669	451
57	1634—1639	770			

4. Farrago.

№	Data.	Kart.	№	Data.	Kart.
69	1616, 1617, 1622	531	78	1646—1647	701
70	1621	543	79	1648—1654	694
71	1623—1624	689	80	1655—1661	654
72	1624—1626	498	81	1662--1666	450
73	1627—1629	673	82	1679—1680	684
74	1630—1631	765	83	1681—1682	611
75	1631, 1633--1635	460	84	1670—1687	782
76	1639	577	85	1688—1699	623
77	1644—1646	610			

5. Protocollon inscriptionum et decretorum.

№	Data.	Kart.	№	Data.	Kart.
86	1700—1708	525	94	1740—1744	646
87	1705, 1709—20 1722—25	922	95	1745—1753	494
			96	1754—1760	468
88	1713	244	97	1761—1770	535
89	1714	213	98	1771—1780	607
90	1724—1725	147	99	1781—1785	239
91	1726—1729	390	100	1786—1791	517
92	1725—1741	1611	101	1795—1796	184
93	1726—1739	679			

5. Acta haereditaria.

№	Data	Kart.	№	Data	Kart.
102	1608—1619	375	104	1637—1642	206
103	1620—1636	489			

II. ACTA CONSULARIA.

1. Acta actionum (inducta).

№	Data.	Kart.	№	Data.	Kart.
105	1535—1537	143	112	1620—1621	589
106	1600—1604	814	113	1622—1623	579
107	1605—1609	620	114	1624—1628	765
108	1610—1612	—	114a	1629	—
109	1613	—	115	1653—1659	943
110	1614—1616	—	116	1660—1664	393
111	1617—1619	—			

2. Protocollon causarum, diversarum inscriptionum et processuum officii consularis.

№	Data.	Kart.	№	Data.	Kart.
117	1605—1609	807	133	1666	209
118	1612—1614	812	134	1667—1669	—
119	1615—1617	556	135	1670—1672	832
120	1618—1619	—	136	1673	565
121	1620—1623	557	137	1676—1699	—
122	1627—1628	360	138	1700—1707	526
123	1630—1631	391	139	1708—1719	—
124	1632—1633	609	140	1720—1722	—
125	1634—1636	640	141	1727—1733	805
126	1637—1638	531	142	1730—1742	841
127	1639—1640	558	143	1734—1739	432
128	1641, 1643, 1644, 1646	633	144	1739—1742	473
129	1647—1649	666	145	1743—1748	630
130	1650—1653	—	146	1749—1750	171
131	1654—1658	820	147	1751—1755	333
132	1661—1665	830			

3. Farrago.

№	Data.	Kart.	№	Data.	Kart.
148	1603—1611	619	155	1650—1675	—
149	1611—1615	509	156	1665—1671	481
150	1613—1619	—	157	1672—1679	508
151	1620—1623	—	158	1681—1685	640
152	1632—1647	—	159	1686—1690	575
153	1647—1651	468	160	1691—1696	609
154	1652—1661	423	161	1722—1725	370

4a. Protocollon inscriptionum et decretorum.

№	Data.	Kart.	№	Data.	Kart.
162	1760—1767	546	166	1786—1791	372
163	1768—1776	454	167	1790—1793	—
164	1777—1781	434	168	1794—1796	421
165	1782—1785	418	168a	1794—1796	100

4b. Protocollon decretorum.

№	Data.	Kart.	№	Data.	Kart.
169	1755—1759	543	173	1780—1785	615
170	1761—1768	635	174	1786—1788	376
171	1769—1775	474	175	1789—1792	415
172	1776—1779	666	176	1793—1795	224

Nr.			Data.	Kart.
177	5.	Acta haereditaria.	1647—1652	—
178	6a.	Acta in papyro sign.	1777—1781	—
179	6b.	Acta cons. tymbrata.	1787—1796	81
180	7.	Sentenc. sąd. magistr.	1795—1797	5
180a.	8.	Acta cons. institarum.	1614- 1643	—

III. ACTA PERCEPTORUM ET EXPENSORUM.

Nr	Data.	Nr.	Data.
181	1530—1766	192	1726 —1794
181a	1570—1580	192a	1728—1748
182	1668	193	1742—1749
183	1603—1678	193a	1749—1753
184	1607—1617	194	1716—1767
185	1618—1630	195	1738—1760
186	1632—1646	195a	1757—1760
187	1647—1688	195b	1758—1780
188	1621—1656	196	1760—1776
189	1657—1679	197	1695—1696
190	1677—1683	197a	1780—1796
191	1701—1737	197b	1790—1793
191a	1716—1738		

IV. ACTA MALEFICORUM.

198	1554—1563 1643—1675	200	1639—1642
		201	1674—1716
199	1622—1638		

V. ACTA JURYZDYK MIEJSKICH.

202-203	1.	Konopnica	1521- 1555	—
	2.	Probostwo farne (Kościół kolegjaty lubelskiej p. tyt. św. Michała Archanioła).		

Nr.			Data.	Kart.
204		Protokół tranzakcyj . . .	1555—1666	898
205		„ „	1593—1634	—
206		„ „	1627—1702	302
207		„ „	1674—1678	—
208		„ „	1677—1695	—
209		„ „	1680—1735	—
210-212		Acta advocatialia	1559—1755	—
213		Regestr percepty i expensy . .	1732—1749	—
214		Summarjusz dokumentów kościoła .	1781	—
215	3.	Gorajszczyzna . . .	1642– 1767	—
	4.	Podzamcze lubelskie . .		
216		Acta advoc. subcastrensia. Inducta .	1656—1668	—
217		„ „ „ „	1663—1664	—
218		„ „ „ „	1670—1687	—
219		„ „ „ Protokół	1668—1687	—
220		„ „ „ „	1743—1754	143
221		„ „ „ „	1754—1775	90
222		„ „ „ „	1756—1776	—
223		„ „ „ „	1756—1776	18
224		„ „ „ „	1775—1783	204
225		„ „ „ „	1777—1794	—
226		„ „ „ „	1783—1787	335
227		„ „ „ „	1787—1792	238
228		Acta in papyro sygnato . . .	1777—1793	—
229		Regestrum causarum . . .	1788—1794	—
230		Wpisy	1790—1792	—
231		Regestr wpisów w sądzie I inst. cyrk. podzameckiego	1792	94
232		Protokół tranzakcyj wieczystych .	„	7
233		Protokół tranzakcyj doczesnych .	„	76
234		Protokół tabeli długów . . .	1792	22
235		Protokół dzieł ekspedjowanych . .	„	—
236		Protokół rezolucyj sądowych . .	„	111
237		„ „ „	„	82
238	5.	Czwartek		
		Acta advocatialia	1668—1780	—

VI. VARIA.

239 Constitutiones civit. Lubl., od r. 1408, rk. perg. od r. 1532.
240 Specyfikacja przywilejów i praw m. Lublina 1317-1691 r., rk. r. 1751.
241 Liber iuramentorum et privileg. civit. Lubl. r. 1757.
242 Liber privilegiorum civit. Lubl. 1317—1755, rk. r. 1763.
243 Summarium privilegiorum civit. Lubl. 1317—1780, rk. r. 1781.
244 Decretum inter collegium scabinale atque magistratum r. 1743.
245 Dekret asesorski w sporze o przywileje i prawa miasta r. 1767.
246 Lustracje w-dztwa lubelsk. 1564 i 1570 r. w odpisach z r. 1788.
247 Lustracja w-dztwa lubelsk. 1660 r. w odpisie bez daty.
248 Lustracja starostwa lubelskiego r. 1759.
249 Opisanie dóbr starostwa lubelskiego r. 1774.
250 Lustracja ziemi lubelskiej r. 1789.
251 Manuale quartae partis proventuum de bono Reipublicae (wg województw) r. 1736.
252 Insygnia miejskie (spisy, protokóły przy odbiorze etc.). 1639-1720.
253 Acta ius civile suscipientium. 1609-1627.

Nr.

254 Lauda prezydenta i rady (oryg.). 1726-1794.
255-262 Acta cons. Regestra causarum simplicium, arestatarum, terminorum tactorum; protocollon poenale etc. 1755-1797.
263 265 Acta advoc. Regestra causarum simplicium, arestatarum, spraw zapłacenia prostych długów etc. 1768-1797.
266 Acta advoc. tymbrata r. 1786.
267-270 Komisja boni ordinis. Regestra spraw i protokół dekretowy sądu. 1782-1791.
271 Sąd potoczny prezydencki. Protokół dekretów. 1775-1778.
272 Sąd główny apelac. Wydział lubelski. Protokół. 1791-1792.
273-274 Sąd miejski cyrk. l. Wpisy i dekreta, r. 1792.
275-277 Sąd burmistrz. cyrk. l. Protokóły i rezolucje. 1794-1798.
278-280 Sąd magistracki. Regestry spraw. 1795-1797.
281 Sąd ces.-król. wójtowsko-ławn. Dekreta. 1796-1797.
282 „Magistratualne rezolucje od prezydenta i radnych" r. 1792.
283 Sentencjonarz ekonomiczny magistratu. 1794-1796.
284 Protokół ekonom. i policyjny magistratu r. 1795.
285 Rezolucje magistratu ces.-królewskiego. 1796-1798.
286 Dominikanie lubelscy. Descriptio proventuum r. 1714.
287 Jezuici lubelscy. Album confraternitatis r. 1722.
288 Konsystorz generalny lubelski. Protocollon relationum. 1787-1790.
289 Synagoga lubelska. Wyroki sądu komisarskiego. 1775-1782.
290 Protokóły meldujących się gości. 1789-1791.
291 Miscellanea: Regestr fundatorów bractwa Łazarzowego w Lublinie, 1599 r.; Kopia punktów do ugody miasta ze starostą Zamojskim w r. 1753 etc.

SPIS RZECZY.

Przedmowa.

CZĘŚĆ PIERWSZA.

Wiadomość ogólna o Archiwum Państwowem w Lublinie .

Wstęp . . . . . 1—12

I. Księgi dawne sądowe i miejskie . . . . 13—21

II. Akta wojewódzkie (do r. 1837) i gubernjalne (do r. 1866) 22—36

III. Archiwum rosyjskie gubernjalne (1867—1915) . . 37—46

IV. Nabytki od r. 1919 . . . . . 47—61

CZĘŚĆ DRUGA.

I. Dawne księgi miejskie lubelskie . . . . 65—82

II. Konsygnacja ksiąg lubelskich . . . . 83—88

SEMINARIUM PRAWNO-HISTORYCZNE
Uniwersytetu Jagiellońskiego